

Original Research

Motherhood in Socio-cultural Context: A Critical Qualitative Study

Faezeh Jafari-Sirizi¹
Abbas Askari-Nodoushan²
Ali Rouhani³

Abstract

In intergenerational family relationships, the respect for the role of the mother has always been emphasized in Iranian-Islamic culture. However, conducting socio-cultural research in Iran with a special focus on the roles of mothers is one of the research gaps that requires more scientific research. The purpose of this study is to examine the social and cultural concerns of mothers in familial and social relationships. The research method used was the critical qualitative method of Carspecken. Research data were collected through in-depth interviews with 15 mothers who had children under the age of two. Findings show categories such as physical and mental exhaustion of the mother, child developmental concerns, increasing needs with child growth, mother's sensitivity due to uncontrollable child, disturbance in housekeeping, gender preference, unstable social status of the mother, etc. were obtained. The results showed mothers' dissatisfaction and disturbance about some social and cultural structures that put pressure on them. Based on the results, there is a need to pass laws to facilitate and improve the supportive and emotional contexts for mothers. Also, the existing capability

1. M.A. Student in Anthropology, Department of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran. faezehjafari1997@gmail.com

2. Associate Professor, Department of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran. aaskarin@yazd.ac.ir. **(Corresponding Author)**

3. Associate Professor, Department of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran. aliruhani@yazd.ac.ir.

of Iranian society should be employed more effectively to maintain and promote the status of the mother as a proud role in Iranian-Islamic cul.

Keywords

Mother, Intergenerational Family Relations, Socio-Cultural Concerns, Critical Research, Zaranj City

Introduction

Social and behavioral scientists have seen the pivotal role of the mother as an important agent in reproducing and transmitting social and cultural values to future generations through giving birth to a child, socializing children, forming kinship networks, and establishing new family bonds. The social role of motherhood is often associated with wide-ranging expectations and heavy social responsibilities for the mother.

In Iranian families, the mother has played an important role for centuries with a respectable social status in intergenerational family relationships. Historically, Iranian-Islamic culture has emphasized respect for the role of the mother. The present paper aims to examine the socio-cultural concerns experienced by the mother as one of the vital roles in the family and society.

Motherhood in human societies is based on dual identity. On the one hand, it is defined by physical and biological processes related to women, and on the other hand, it is defined by very important social and cultural dimensions related to gender. The social and cultural rules and dimensions of motherhood are far more important than the biological dimensions in this dual biological and cultural identity of motherhood.

Once women take on the role of motherhood, they confront new multifaceted challenges. Until now, social studies and research in Iran have been less focused specifically on mothers and have commonly studied women as a larger group or have studied motherhood mainly in positivistic or interpretive paradigms. The present study intends to critically examine the lives of mothers and their socio-cultural concerns and complications. In other words, this paper tries to answer the question: what issues and challenges exist for mothers from a social and cultural point of view?.

Methodology

The present study has been done with a critical ethnographic approach. The purpose of critical ethnography is to explore a cultural experience in the areas of everyday social life that are embedded within larger social and structural contexts. The field of our research is Zarand city, located in the central regions of Iran and in the north of Kerman province. The sample consisted of 15 mothers with children under two years of age, purposefully selected based on various criteria such as socioeconomic status, employment status, education, physical health of the child, etc.

In this study, the five-step Carspecken strategy was used. Since the purpose of the Carspecken approach is to explore and identify cultural meanings, as well as to produce first-hand data through the researcher's participation in the field, the data collection of the present study was done by means of a mix of qualitative research techniques. Based on the observational technique and daily field notes from close contact with the participants, an attempt was made to obtain basic and exploratory knowledge of the context of the study. In addition, participants' views and opinions were also collected through in-depth individual interviews. To analyze the data, attempts were made to reconstruct themes and identify cultural relationships between the local context and macro levels of reality through critical analysis models.

Findings

The study categorized and extracted some of the most important challenges and problems experienced by mothers based on qualitative analysis of field observations and individual interviews with participants. The following themes were obtained from our data analysis: physical and mental exhaustion experienced by mothers, concerns regarding a child's growth and health, raising needs of children as children age increases, mother anxiousness regarding childrearing and expected socialization, demanding all responsibility of childcare from the mother, the power of gender boundaries in practice, decline in leisure time and work-related activity of mother, the consequence of gender preferences in society over the mother, and so on. The themes obtained from the research reflect the complex and multifaceted situation that the mother faces. Some of these themes reflect the social expectations that the normative rules and cultural structures of society impose on the mother and place the burden of responsibility on the mother. The other themes reflect the psychological stress

and social pressures that the mother experiences in different ways during the parenting process.

Result

The results show that the role of motherhood is associated with challenges and limitations. Social structures and cultural norms impact the allocation of tasks and define expectations from the mothering role. Although these rules and structures have longstanding cultural-historical roots, rapid social changes in the modern era have created role conflict, leading to multiplying psychological and social pressures on the mother role. Therefore, conducting more social research is necessary for a better understanding of individual and social concerns of mothers and to maintain and strengthen the respectable dignity of the mother. According to our results, it is necessary to design and formulate social policies to improve the context for emotional and social support for mothers. Also, the existing social and cultural contexts of the society should be employed more effectively to maintain and promote the status of the mother, as a proud role in the Iranian-Islamic culture of our society.

References

- Abbott, P., Tyler, M. & Wallace, C. (2006). *An Introduction to Sociology: Feminist Perspectives*. Routledge.
- Abu-Lughod, L. (1393). Do Muslim women need emancipation? Translated by Mehsa Sheikhan. Anthropology and Culture website, <https://anthropologyandculture.com>. (In Persian)
- Ahmadi, Y., Feizi, Z. & Hakiminya, B. (2019). Sociological study of the social status of women based on socio-political components (case study: women in Sanandaj). *Journal of Socio-Cultural Changes*, 16(2), 1-17. (In Persian)
- Ahmadi, Z., Ashrafi, F., Seyed Fatemi, N. & Haqani H. (2018). Relationship between social support with self-efficacy and blues maternity among nulliparous mothers with premature infants admitted to the neonatal intensive care unit. *Journal of Pediatric Nursing*, 4(4), 74-80. (In Persian)
- Akbarzadeh, M., Sharif, F., Zare, N. & Ghodrati, F. (2009). Prevalence of symptoms post-partum anxiety and baby blues and factors effective upon it in women with high risk pregnancies. *Journal of Family Research*, 5(1), 57-71. (In Persian)
- Alinaghian, S., Rafat Jah, M. & Vedadhir, A. (2020). What we talk about when we talk about mothering: Social construction of mothering in Tehran.

- Women's Studies Sociological and Psychological*, 18(3), 107-144. (In Persian)
- Ashouri, N., Kordi, M., Shakeri, M. T. & Tara, F. (2019). Vaginal delivery postpartum hemorrhage: Incidence, risk factors, and causes. *The Iranian Journal of Obstetrics, Gynecology and Infertility*, 21(12), 65-76. (In Persian)
- Assadi, M., Shahmansouri, N., Mohammadi, M. R., Rezaie, F. & Smetana, J. (2006). The correlation between socio-cultural context and adolescent-parent relationship in Iran. *Advances in Cognitive Sciences*, 7(4), 28-35. (In Persian)
- Barati, S., Moradkhani, M. & Enayat, H. (2014). Gender division of labor in Islam. *The Islamic Journal of Women and the Family*, 2(1), 139-154. (In Persian)
- Bornstein, M. H. (2012). Cultural approaches to parenting. *Parenting: Science and Practice*, 12(2-3), 212-221.
- Carspecken, F. P. (2013). *Critical Ethnography in Educational Research: A Theoretical and Practical Guide*. Routledge.
- Cook, K. E. (2005). Using critical ethnography to explore issues in health promotion. *Qualitative Health Research*, 15(1), 129-138.
- Coser, L. A. (2012). *Masters of Sociological Thought*. Rawat Publications.
- Crago, M. B., Annahatak, B. & Ningiuruvik, L. (1993). Changing patterns of language socialization in inuit homes. *Anthropology & Education Quarterly*, 24(3), 205-223.
- Duranti, A. (2003). Language as culture in U.S. anthropology: Three paradigms. *Current Anthropology*, 44(3), 323-347.
- Entezari, A. & Afzali, M. (2020). Motherhood: Types, meanings and motivations. *Gender and Family Studies*, 8(1), 41-70. (In Persian)
- Fakouhi, N. (2002). *History of Thought and Theories of Anthropology*. Tehran, Nashr-e Ney. (In Persian)
- Foley, D. E. (2002). Critical ethnography: The reflexive turn. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 15(4), 469-490.
- Foroutan, Y., Saeidi Madani, M., Askari-Nodoushan, A. & Ashkaran, R. (2014). Gender preferences in Neka, Mazandaran province: Patterns and determinants. *Journal of Population Association of Iran*, 9(17), 171-197. (In Persian)
- Ghamari, M. (2010). The family effects on changes during adolescence. *Journal of Behavioral Sciences*, 1(2), 133-141. (In Persian)

- Giddens, A. (2009). *Sociology* (6th ed.). Cambridge: Polity Press.
- Ginsburg, F. D., Rapp, R. (Ed.). (1995). *Conceiving the New World Order: The Global Politics of Reproduction*. Berkeley: University of California Press.
- Glenn, A. D. (2015). Using online health communication to manage chronic sorrow: Mothers of children with rare diseases speak. *Journal of Pediatric Nursing*, 30(1), 17-24.
- Gorgi, A. & Goodarzi, S. (2018). An introduction to philosophical and methodological foundations of critical ethnography; emphasizing carspecken critical ethnography. *Iranian Journal of Sociology*, 19(4), 139-158. (In Persian)
- Guardado, M. (2018). *Discourse, Ideology and Heritage Language Socialization*. De Gruyter Mouton.
- Hrdy, S. B. (2000). *Mother Nature: Maternal Instincts and How They Shape the Human Species*. New York: Ballantine Books.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press.
- Kalbasiisfahani, F., Hashemian, B., Ahmadi Sarayi, I. & Nikbakhsh, S. (2020). A sociological analysis of parental attitude towards preferential gender preference based on G.T. *The Women and Families Cultural-Educational Journal*, 14(50), 7-26. (In Persian)
- Khorramirad, A., Lotfi, M. M. & Bidgoli, A. S. (2010). Prevalence of postpartum depression and related factors in Qom. *Pajoohandeh Journal*, 15(2), 62-66. (In Persian)
- Kitzinger, S. (1978). *Women as Mothers*. Glasgow, UK: Fontana.
- Lesthaeghe, R. (2010). The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. *Population and Development Review*, 36(2), 211-251.
- Lesthaeghe, R. (2020). The second demographic transition, 1986–2020: sub-replacement fertility and rising cohabitation—a global update. *Genus*, 76(1), 10.
- Liu, Y., Heron, J., Hickman, M., Zammit, S. & Wolke, D. (2022). Prenatal stress and offspring depression in adulthood: The mediating role of childhood trauma. *Journal of Affective Disorders*, 297, 45-52.
- Mohseni, M., Saghafi, Z. & Esmaeilzadeh, S. (2017). Mothers role transition: An important stress during postpartum period (a qualitative study). *Community Health Journal*, 3(4), 44-52. (In Persian)

- Mousavi, S. F. & Gholinasab Ghoje Beigloo, R. (2019). The role of emotional support and self-determination in prediction of marital conflicts among married women. *Journal of Woman and Family Studies*, 7(1), 51-71. (In Persian)
- Osnes, R. S., Eberhard-Gran, M., Follestad, T., Kallestad, H., Morken, G. & Roaldset, J. O. (2020). Mid-Pregnancy insomnia is associated with concurrent and postpartum maternal anxiety and obsessive-compulsive symptoms: A prospective cohort study. *Journal of Affective Disorders*, 266, 319-326.
- Rahmatollahi, N., Khodabakhshi-Koolae, A., Mansoor, L. & Pour-Ebrahim, T. (2015). The relationship between experiencing physical and emotional-verbal violence and perceived social support with postpartum depression among women. *Community Health Journal*, 2(2), 139-148. (In Persian)
- Rai, S., Pathak, A. & Sharma, I. (2015). Postpartum psychiatric disorders: Early diagnosis and management. *Indian Journal of Psychiatry*, 57(2), S216.
- Ruddick, S. (1995). *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace*. Beacon Press.
- Sadeghi, R., & Shahabi, Z. (2019). The paradox of work and mothering: The experience of transition to motherhood of employed women. *Journal of Applied Sociology*, 30(1), 91-104. (In Persian)
- Sarafino, E. P. & Smith, T. W. (2014). *Health Psychology: Biopsychosocial Interactions*. John Wiley & Sons.
- Serajzadeh, S. & Javaheri, F. (2006). Gender egalitarian attitude among university students and its related contextual and attitudinal variables. *Iranian Journal of Sociology*, 7(2), 3-40. (In Persian)
- Song, J. E., Kim, T. & Ahn, J. A. (2015). A systematic review of psychosocial interventions for women with postpartum stress. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, 44(2), 183-192.
- Soraghi, H., Monirpoor, N., Ahmadi, M. R. & Hasanabadi, H. R. (2015). The mother from view of Islam and psychology and determining the components of mother's role based on religious texts. *The Islamic Journal of Women and Family*, 3(1), 13-43. (In Persian)
- Stewart, L. & Usher, K. (2007). Carspecken's critical approach as a way to explore nursing leadership issues. *Qualitative Health Research*, 17(7), 994-999.

- Taghadosi, M., Fahimifar, A. & Sadat, Z. (2021). Pregnancy worries in nulliparous women: A qualitative content analysis study. *Iranian Journal of Health Education and Health Promotion*, 9(4), 409-422. (In Persian)
- Taylor, S. E. (2011). Social Support: A Review. In H. S. Friedman (Ed.), *The Oxford Handbook of Health Psychology* (pp. 189–214). Oxford.
- Van De Kaa, D. J. (1987). Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*, 42(1), 1-59.
- Walks, M. (2010). An Anthropology of Mothering. In A. O'Reilly (Ed.), *Encyclopedia of Motherhood*. Sage Publication Inc.
- Walks, M. & McPherson, N. (Eds.). (2011). *An Anthropology of Mothering*. Demeter Press.

مادری در قلمرو اجتماعی - فرهنگی: یک مطالعه کیفی انتقادی

فائزه جعفری سیریزی^۱
عباس عسکری ندوشن^۲
علی روحانی^۳

چکیده

در روابط بین نسلی خانواده ایرانی، مادری یکی از ستون اصلی خانواده شمرده می‌شود و پاسداشت نقش مادر در فرهنگ ایرانی - اسلامی جامعه ایران همواره مورد تأکید و توجه بوده است. با این وجود، انجام پژوهش‌های اجتماعی و فرهنگی در ایران با تمرکز خاص بر موضوع مادری، از جمله خلأهای پژوهشی است که نیازمند کنکاش‌های علمی بیشتری است. از این‌رو، بررسی دغدغه‌های اجتماعی و فرهنگی مادر هدف اصلی این مقاله است که با روش کیفی انتقادی کارسپیکین انجام شده است. داده‌های تحقیق بر مبنای مصاحبه عمیق با ۱۵ مادر دارای فرزند زیر دو سال گردآوری شد. یافته‌ها شامل مقولاتی مانند فرسایش جسمانی/ روانی مادر، دغدغه‌مندی‌های رشد کودک، تعدد نیاز با افزایش سن فرزند، حساسیت مادر به واسطه کنترل‌ناپذیری فرزند، آشفتگی در تدبیر امور منزل، تکلیف‌محوری فرزندپروری بر مادر، قدرت مرزهای جنسیتی در عمل، ترجیح جنسیتی، موقعیت اجتماعی متزلزل مادر و ... به‌دست آمد. نتایج نشان‌دهنده رنجیدگی و تشویش فکری مادران نسبت به برخی ساختارهای اجتماعی و فرهنگی است که

^۱ دانشجوی کارشناسی‌ارشد مردم‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران
faezehjafari1997@gmail.com

^۲ دانشیار جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران. (نویسنده مسئول)
aaskarin@yazd.ac.ir

^۳ دانشیار جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران
aliruhani@yazd.ac.ir

از طریق قواعد و هنجارها، در منزلت اجتماعی و فرهنگی مادران نقش داشته و همین امر موجب فشار نقش بر آنها می‌شود. برپایه نتایج تحقیق ضرورت دارد قوانینی در جهت تسهیل و بهبود بسترهای حمایتی و عاطفی از مادران تصویب شود. همچنین، بسترهای اجتماعی و فرهنگی موجود جامعه، به‌نحو مؤثرتری در جهت ابقاء و ارتقاء منزلت مادر، به‌عنوان یک نقش پرافتخار در فرهنگ ایرانی- اسلامی به خدمت گرفته شود.

واژگان کلیدی

مادر، روابط بین‌نسلی خانواده، دغدغه‌های اجتماعی- فرهنگی، پژوهش انتقادی، شهرستان زرنند

مقدمه و بیان مسئله

نهاد خانواده یکی از مهم‌ترین و بنیادی‌ترین نهادهای اجتماعی در اکثریت جوامع از جمله جامعه ایران است. در این نهاد محوری، از دیرباز، مادر همواره نقش ویژه و جایگاه پرافتخار داشته است. اگر حتی در مقاطع بزرگی از تاریخ فرهنگی ایران، نگاه فرودستانه به جنس زن دیدگاه رایج و غالب در خانواده و جامعه بوده است. اما نقش مادری، همواره موقعیتی ممتاز و جایگاهی احترام‌برانگیز تلقی می‌شده است. به این جهت، می‌توان میان نقش موقعیتی زن در روابط بین‌جنسیتی خانواده و نقش مادری در روابط بین‌نسلی خانواده ایرانی تفکیک روشنی قائل شد. در حالی که ساختارهای حاکم بر خانواده و جامعه، موقعیت نابرابری را برای زنان در سطح روابط میان زوجین و روابط میان دو جنس رقم می‌زدند. اما در سطح روابط بین‌نسلی خانواده، تأکیدهای اجتماعی و فرهنگی بر نکوداشت شأن و مقام مادری و تمکین، تکریم و احترام فرزندان نسبت به مادر الگوی هنجاری و رفتاری غالب در جامعه بوده تا جایی که هرگونه رفتار نامناسب و برخورد غیرمحترمانه فرزند با مادر تقبیح و محکوم شده و شیوه رفتار و سلوک مناسب فرزند با مادر که به تمام و کمال مدیون محبت‌های بی‌چشمداشت او بوده، نمادی از قدردانی و سپاسگزاری فرد در حق کسی دانسته شده است.

از سویی، شیوه‌ای که معانی فرهنگی را با استفاده از ابزار زبان و ساخت جهان اجتماعی شکل می‌دهند، از موضوعات کانونی در مطالعات انسان‌شناسی زبان‌شناختی است (کراگو و

همکاران^۱، ۱۹۹۳؛ دورانتی^۲، ۲۰۰۳ و گواردادو^۳، ۲۰۱۸). ضمن آن‌که خلأ چنین پژوهش‌هایی موضوع مادری در ایران مشهود است. این در صورتی است که تعبیر و مثل‌های جاافتاده‌ای نظیر "دایه‌ای دلسوزتر از مادر نیست" یا "بهشت زیر پای مادران است"، انعکاسی از شکوه نام و جایگاه مادر در فرهنگ ایرانی - اسلامی جامعه ما است. علاوه بر این، مادر مظهر گذشت و ایثار، عشق و محبت، عاطفه و مهربانی، تعهد و دلبستگی و دلسوزی نسبت به فرزندان شناخته می‌شود. رضایت مادر و دعای خیر مادر، پشت و پناه فرزندان و ارزشمندترین سرمایه معنوی در زندگی آنان تلقی می‌شود. بالاخره این‌که، پدر و مادر تکیه‌گاهی قابل اتکا و قابل اعتماد و غمخوار مشکلات زندگی فرزندان هستند.

مادر شدن در اجتماعات انسانی براساس هویتی دوگانه شکل یافته است. از یک سو براساس فرآیندهای زیستی و بیولوژیکی مرتبط با جنس زن تعریف می‌شود. از سوی دیگر با ابعاد و مناسبات بسیار مهم اجتماعی و فرهنگی مرتبط با جنسیت تعریف می‌شود. از منظر فرآیندهای زیستی، مادر شدن را می‌توان خصوصیتی غریزی دانست که در انسان با سایر حیوانات مشترک است و دربرگیرنده تجربیاتی مانند حاملگی، به دنیا آوردن فرزند، شیردهی و انتقال ویژگی‌های ارثی و ژنتیکی به فرزندان است (هردی^۴، ۱۹۹۹؛ رادیک^۵، ۱۹۸۹ و واکز و مک‌فرسون^۶، ۲۰۱۱). به علاوه، چنین تجربه زیستی، عمدتاً به زنان محدود می‌شود. حال آن‌که، ابعاد و مناسبات اجتماعی و فرهنگی مادر شدن، قلمرویی بسیار گسترده و پیچیده را دربر می‌گیرد که عناصر، الگوها و دامنه آن از فرهنگی به فرهنگ دیگر و از زمانی به زمان دیگر تفاوت دارد. به عبارتی، این ابعاد و مناسبات پیچیده و مهم اجتماعی است که مسئولیت‌هایی را در قبال فرزند بر دوش مادر می‌گذارد و بار این وظایف و مسئولیت‌ها در هر فرهنگی و در هر زمانی ممکن است متفاوت باشد (واکز و مک‌فرسون، ۲۰۱۱). از سوی دیگر، هرچند ممکن است همه زنان تجربه مادر شدن را پیدا نکنند. اما فشارهای اجتماعی بر زنان برای مادر شدن، تقریباً دارای عمومیت

-
1. Crago et al
 2. Duranti
 3. Guardado
 4. Hady
 5. Ruddick
 6. Walks & McPherson

جهانی است (واکر، ۲۰۱۰). زیرا، مادری پایگاه اجتماعی است که به آن بهای زیادی داده می‌شود و عمدتاً از زنان انتظار می‌رود این نقش را بپذیرند (سراقی و همکاران، ۱۳۹۴). از این رو، برخلاف وجود تفاوت‌های فرهنگی و زمانی، معمولاً در بیشتر جوامع، حجم و تنوع این مسئولیت‌های مورد انتظار از مادر، بسیار زیاد و به‌مثابه بار سنگینی بر دوش وی است. در واقع، انتظارات اجتماعی از نقش مادری، گستره وسیعی دارد که از وظایف و مسئولیت‌های روزمره مادر در قبال فرزندان^۱ مانند رسیدگی به وضعیت خوراک و تغذیه، وضعیت پوشاک، مراقبت‌های سلامت، آموزش اولیه مهارت‌های عملکردی کودک تا وظایف تربیتی و پرورشی کودک در زمینه‌های فکری، روحی و معنوی را در بر می‌گیرد. علاوه بر این، انتظارات اجتماعی از نقش مادر، محدود به دوران نوزادی و طفولیت فرزند نیست و معمولاً گستره سنی وسیعی به درازای عمر مادر دارد که نه تنها تا سنین نوجوانی و جوانی، بلکه بعضاً تا سنین بزرگسالی و دوران بعد از ازدواج فرزندان گسترش می‌یابد. البته، انتظارات نقش مادری بنابر مقتضیات سنی فرزندان تغییر می‌کند. به‌عنوان مثال؛ با بزرگ شدن فرزندان و رسیدن آنان به سنین نوجوانی و جوانی، انتظار ایفای نقش‌های تازه از قبیل نقش‌های مرتبط با الگودهی تربیتی و رفتاری مادر به فرزندان، ایفای نظارت‌های مورد انتظار جامعه بر عملکرد فرزندان، کنترل روابط فرزندان با گروه‌های همسالان و دوستان و پند و اندرز و هدایت‌ها و راهنمایی‌های فرزندان به تدریج شکل گرفته و برجسته می‌شود. همچنین، در سنین ازدواج و پس از ازدواج فرزندان، ممکن است مادر نقش‌های مربوط به راهنمایی و حمایت اجتماعی از فرزندان و یا مراقبت و نگهداری از نوه‌ها را عهده‌دار شود. در هر صورت، در این هویت دوگانه زیستی و فرهنگی مادر شدن، بدون تردید قواعد و ابعاد اجتماعی و فرهنگی مادری اهمیتی به مراتب بیش از ابعاد زیستی و بیولوژیکی دارد. حتی

۱. قطعه شعری از ایرج میرزا توصیف مناسبی از نقش‌ها و مسئولیت‌های مادر در قبال فرزند ارائه می‌دهد:

گویند مرا چو زاد مادر	پستان به دهن گرفتن آموخت
شب‌ها بر گاهواره من	بیدار نشست و خفتن آموخت
دستم بگیرت و پا به پا برد	تا شیوه راه رفتن آموخت
یک حرف و دو حرف بر زبانم	الفاظ نهاد و گفتن آموخت
لبخند نهاد بر لب من	بر غنچه گل شکفتن آموخت
پس هستی من ز هستی اوست	تا هستم و هست دارمش دوست

برخی از محققان مانند شیلا کیزنجر^۱ (۱۹۸۷: ۲۰ به نقل از واکز و مک‌فرسون، ۲۰۱۱: ۶) در رابطه با اهمیت نسبی دوگانه طبیعت و فرهنگ در موضوع مادری بر این باورند که «بخش زیادی از آنچه ما آن را بدیهی می‌پنداریم که به بعد "طبیعت" مادر شدن مربوط است، اساساً جزء طبیعت مادری نیست. بلکه محصولی از فرهنگ است». همچنین، گینسبرگ و رپ^۲ (۱۹۹۵: ۲) اشاره می‌کنند که جزء زیستی و جزء اجتماعی فرزندآوری براساس یک پیوند ناگسستنی با همدیگر درآمیخته‌اند و در لحظه‌ای که یک فرزند متولد می‌شود، همزمان قدم به مناسبات اجتماعی پیچیده‌ای می‌گذارد که در آن پیشینه‌ای از دارایی‌ها، موقعیت‌ها، حقوق، و ارزش‌ها وجود دارند که پیش از تولد او و در گذر زمان شکل گرفته‌اند. لذا، از این منظر، تولد فرزند بیش از آن‌که بتوان آن را یک تولیدمثل زیستی صرف و ساده انگاشت، باید عملاً آن را نوعی بازتولید فرهنگ و بازآفرینی زندگی اجتماعی دانست. البته؛ گفتنی است که گهگاه، ابعاد زیستی مادری در تلاقی و تعامل با ابعاد فرهنگی آن واقع می‌شود. توسعه فناوری‌های نوین کمک باروری^۳ و به‌کارگیری اشکال جدید آن مانند لقاح خارج از رحمی^۴ و فناوری‌های مادر جایگزین^۵ نمونه‌هایی از این تعامل ابعاد زیستی با قواعد اجتماعی و فرهنگی در جوامع انسانی را منعکس می‌کنند. زنان آن‌گاه که نقش مادرشدن را می‌پذیرند، با مسائل تازه‌ای مواجه می‌شوند. درواقع، جزء بیولوژیکی و زیستی مادری و جزء اجتماعی مادری هر کدام پیامدها و آسیب‌پذیری‌های جسمی و روانی بر زندگی وی دارند. به‌طوری‌که در دوران حاملگی و پس از زایمان، مخاطرات مختلفی ممکن است سلامت جسمی مادر را تهدید نمایند که تغییر در غلظت و سطح هورمون‌های زنانه، ضعف جسمی مادر در دوران حاملگی و شیردهی، خطرات خون‌ریزی بعد از زایمان، تغییرات در وضعیت خواب، عادات غذا خوردن، و فعالیت‌های جاری زندگی از آن جمله‌اند (عاشوری و همکاران، ۱۳۹۷؛ خرمی‌راد و همکاران، ۱۳۸۹ و ندافی و همکاران، ۱۳۸۴).

۱. Sheila Kitzinger
۲. Ginsburg and Rapp
۳. Assisted Reproductive Technologies (ART)
۴. In Vitro Fertilization (IVF)
۵. Surrogate Mothers

بخش دیگری از این پیامدها، عاطفی و روانی است که به صورت افزایش تنش، اضطراب، و افسردگی در مادر نمایان می‌شود (اکبرزاده و همکاران، ۱۳۸۸ و رای و همکاران^۱، ۲۰۱۵). علاوه بر پیامدهای جسمانی و عاطفی بالا، بخش مهم دیگری از این مسائل به پیامدهای مهم اما کمتر ملموس انتظارات اجتماعی از نقش مادری مربوط می‌شود. به طوری که انتظارات اجتماعی از مادر با پذیرش این نقش بسیار سنگین تر شده و گستره وسیعی از وظایف و مسئولیت‌هایی که پیش‌تر به آنها اشاره شد بر مادر تحمیل می‌شود. علاوه بر این، شرایط پیرامونی و اجتماعی همچون سن مادر، دفعات بارداری، بارداری ناخواسته، وضعیت شغلی و درآمدی ناپایدار، اختلافات زناشویی و عدم حمایت همسر و بحران‌های یک‌سال قبل از تولد نوزاد (خرمی‌راد و همکاران، ۱۳۸۹) نیز بر مادر اثرگذارند. باید توجه داشت که تبعات آسیب‌پذیری جسمی و روانی مادر تنها به دوره بعد از زایمان محدود نمی‌شود و رفته‌رفته با بزرگ شدن فرزند، نگرانی و دغدغه‌مندی مادر نسبت به مسئولیت فرزندپروری افزایش می‌یابد و یکسری توقعات اجتماعی و فرهنگی بر او حادث می‌شود. علاوه بر این، مادرانی که به بازار کار وارد می‌شوند، با تعارض میان کار و خانواده و چگونگی اختصاص وقت و انرژی به هر کدام از این مسئولیت‌ها و بعضاً تقاضاها و ایده‌های متناقضی در خصوص رفتار شایسته و بایسته خود مواجه می‌شوند.

با عنایت به این‌که پژوهش‌های اجتماعی در ایران، کمتر بر موضوع مادری به صورت اختصاصی متمرکز بوده و عموماً زنان را به‌عنوان دسته‌ای بزرگ‌تر مورد مطالعه قرار داده یا مادری را بیشتر در پارادایم‌های اثباتی و تفسیری بررسی کرده‌اند، پژوهش حاضر با طرح پرسش راجع به این‌که چه مسائل و چالش‌هایی از حیث مواضع اجتماعی و فرهنگی برای مادران وجود دارد به بررسی علمی انتقادی زندگی مادران و دغدغه‌های اجتماعی و فرهنگی آنان پرداخته است.

پیشینه تجربی

عمده مطالعات صورت گرفته در زمینه مادری با موضوعات جنسیت، خویشاوندی و تولیدمثل عجین شده و تفکیک آنها از یکدیگر کار آسانی نیست. با این حال، انجام مطالعات و پژوهش‌ها

^۱. Rai et al

در موضوع مادری و مادر شدن، از اواخر دهه ۱۹۷۰ و به دنبال انتشار کتاب کیزنجر (۱۹۷۸) تحت عنوان "زنان به مثابه مادران"، سیر روبه رشدی آغاز کرد و به دنبال آن، توسعه رویکردهای تازه به مطالعات خویشاوندی و جنسیت به تکوین این حوزه مطالعاتی کمک کرد (واکر و مک فرسون، ۲۰۱۱: ۱). از جمله پژوهش‌های انجام شده در خارج از ایران می‌توان به لیو و همکاران^۱ (۲۰۲۲) اشاره کرد که اثرات مستقیم و غیرمستقیم استرس قبل و بعد از زایمان بر افسردگی فرزندان در بزرگسالی را مورد بررسی قرار داده و نشان دادند استرس مادر قبل و بعد از زایمان بر افسردگی فرزند تأثیر دارد و خطر ابتلا به افسردگی در فرزندان مادران دچار استرس و اضطراب قبل از زایمان بیشتر است. اوسنس و همکاران^۲ (۲۰۲۰) با بررسی ارتباط میان بی‌خوابی اواسط بارداری و اضطراب نشان دادند بی‌خوابی اواسط بارداری می‌تواند در بروز اضطراب پس از زایمان نقش داشته باشد و این توجه ارائه‌دهندگان خدمات بهداشتی را می‌طلبد. زیرا خطر ابتلا به علائم وسواس فکری و عملی پس از زایمان افزایش می‌یابد. گلن^۳ (۲۰۱۵) به مطالعه فشار روانی مادران دارای کودک معلول پرداخته و دریافت شرایط روانی-اجتماعی خانواده‌های دارای فرزند معلول عامل مهمی در توانایی پاسخگویی آنها (به خصوص مادر) در مدیریت شرایط روانی-اجتماعی است. سونگ و همکاران^۴ (۲۰۱۵) تأثیر مداخلات روانی-اجتماعی در کاهش استرس مادران در دوران پس از زایمان را مورد مطالعه قرار داده‌اند که نتایج از اثربخشی مناسب برنامه‌های مدیریت استرس در کاهش استرس مادر پس از زایمان حکایت داشت. بورنستاین^۵ (۲۰۱۲) رویکردهای فرهنگی به فرزندپروری را مورد بررسی قرار داده و تأثیر پیامدهای سیاست اجتماعی و جهت‌گیری‌های ناشی از رویکرد فرهنگی در امر تربیت فرزند را یادآور شده است.

اما، تحقیقات علمی پیرامون موضوع مادری در ایران نسبتاً محدودترند. از جمله این مطالعات محدود به پژوهش تقدسی و همکاران (۱۴۰۰) می‌توان اشاره کرد که نگرانی‌های دوران بارداری مادران نخست‌زا را مورد تبیین قرار داده و دریافته‌اند که این نگرانی‌ها سلامت مادر و فرزند را

-
1. Liu
 2. Osnes
 3. Glenn
 4. Song
 5. Bornstein

تهدید کرده و برگزاری دوره‌های آموزشی می‌تواند در جهت کاهش دغدغه و افکار منفی و همچنین بارداری ایمن مادران عمل نماید. انتظاری و افضلی (۱۳۹۹) نیز به این نتیجه رسیدند که با برجسته شدن عامل انتخاب و آگاهی، فشار نهادی بر زنان ۱۵ تا ۷۰ ساله شهر تهران، برای قرار گرفتن در پایگاه مادری کاهش یافته است؛ گرچه ارزشمندی پایگاه مادری و گرایش‌های درونی زنان، آنان را همچنان به پذیرفتن این پایگاه سوق می‌دهد. صادقی و شهابی (۱۳۹۸) با واکاوی تجربه گذار به مادری، به بررسی معنا و ارزش مادری در میان زنان شاغل تحصیل کرده در شهر تهران پرداخته‌اند و بر تغییر معنا و ارزش مادری تأکید نموده‌اند. برپایه این یافته‌ها، مسئولیت‌های شغلی با انتظارات اجتماعی از نقش مادری در تعارض است و این زمینه‌ساز بازتعریف مادری ایده‌آل گردیده است. احمدی و همکاران (۱۳۹۸) تأثیر مولفه‌های سیاسی- اجتماعی بر موقعیت اجتماعی زنان را نشان داده‌اند. در مطالعه دیگر، احمدی و همکاران (۱۳۹۷) به بررسی ارتباط حمایت اجتماعی با غم مادری و خودکارآمدی مادران نخست‌زای دارای فرزند نارس پرداخته‌اند که نتایج از تأثیر حمایت اجتماعی خانواده و تیم بهداشت و درمان در بهبود خودکارآمدی این مادران حکایت داشت. رحمت‌الهی و همکاران (۱۳۹۴) رابطه بین خشونت جسمی، کلامی- عاطفی و حمایت اجتماعی در زنان مبتلا به افسردگی پس از زایمان را مورد بررسی قرار داده‌اند که به این نتیجه رسیدند خشونت و نبود حمایت عاطفی ابتلا به افسردگی پس از زایمان را افزایش می‌دهد. احمدی‌فراز و همکاران (۱۳۹۳) با توجه به بروز تغییرات اجتماعی و اقتصادی در افزایش حضور زنان شاغل در جامعه، اهمیت نقش مادری در زنان شاغل و تعدد نقش خانوادگی و اجتماعی آنها را مورد بررسی قرار داده و نشان دادند مادران شاغل در ایفای نقش‌های خود با مشقات بسیاری در مقایسه با مادران غیرشاغل روبه‌رو می‌شوند. محسنی و همکاران (۱۳۸۸) چگونگی گذار به نقش جدید مادری در زنان به دنبال تولد نوزاد را بررسی و نشان دادند که آنها با چالش‌های تازه‌ای برای ایجاد تعادل میان انتظارات و وظایف نقش‌های چندگانه خود مواجه می‌شوند و ناگزیرند میان نقش والدی (مراقبت از نوزاد و مشکلات شیردهی)، نقش فردی (مراقبت از خود، دستیابی به خوداتکایی و اعتماد به نفس)، نقش همسری (وظایف همسرداری و صرف وقت برای با همسر بودن)، نقش خانوادگی (تعامل با سایر اعضای خانواده، انجام فعالیت‌های روزانه، تنظیم خانواده و...) و نقش اجتماعی (کار بیرون از منزل)

تبادل برقرار نمایند. علی‌نقیان و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی خود مردم‌نگارانه با هدف کشف مسیر شکل‌گیری هویت مادری در بسترهای اجتماعی و فرهنگی جامعه نشان دادند تجربه مادری بسیار متأثر از تلاقی عواملی مانند جنسیت، قومیت، طبقه اجتماعی، زبان و دیگر نظام‌های سلطه است که مزیت‌ها و نابرابری‌های اجتماعی در سطح جامعه رقم می‌زنند و تفاوت در تجربیات زیسته مادران را شکل می‌دهند. این تجربیات زیسته، در بسترهای اجتماعی و فرهنگی جامعه آموخته، درونی و بازتولید می‌شوند.

مطالعاتی که در بالا ذکر گردید به دلایل زیر در گسترش افق دید تیم تحقیق حاضر برای کنکاش علمی بیشتر مؤثر بودند:

۱. مؤلفه‌های سیاسی - اجتماعی جامعه بر موقعیت اجتماعی زنان اثرگذار خواهند بود.
۲. طرز برخورد دیگران با مادر و شرایط روانی - اجتماعی پیرامون بر ابعاد روحی و روانی او تأثیر می‌گذارد.
۳. فقدان حمایت عاطفی و اجتماعی از سوی اطرافیان موجب رنجیدگی مادر می‌گردد و حمایت اجتماعی از مادر در افزایش باورپذیری او نسبت به توانایی‌هایی که دارد نقش مهمی را ایفا می‌کند.
۴. مادران شاغل در مقایسه با مادرانی که فاقد شغل هستند مشقات بیشتری را از منظر اجتماعی و خانوادگی متحمل می‌شوند.
۵. تفاوتی که در شیوه‌های اجتماعی و فرهنگی فرزندپروری وجود دارد خانواده و به ویژه مادر را در امر تربیت فرزند دچار چندگانگی می‌کند.
۶. سیاست‌های اجتماعی و جهت‌گیری‌های حاصل از رویکردهای فرهنگی در امر فرزندپروری مادر اثرگذار خواهد بود.
۷. توجه حوزه‌های آموزش و پرورش در کاهش استرس و ضعف روانی مادر نقش مثبتی دارد.

چارچوب نظری

اندیشمندان علوم اجتماعی و رفتاری، نقش کلیدی و سرنوشت‌ساز مادر را در به دنیا آوردن فرزند، تربیت نسل و انتقال فرهنگ به نسل بعدی، شکل‌دهی به شبکه خویشاوندی و پی‌ریزی بنیان خانواده، مورد اشاره قرار داده‌اند و مادر را یک رابط و کارگزار مهم در بازتولید ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی جامعه و خانواده به نسل‌های آینده می‌دانند. موضوع ایفای نقش مادرانگی و اهمیت جایگاه مادر، معمولاً با موضوعاتی نظیر متقابل بودن حقوق و وظایف مادر- فرزند و نیز انتظارات اجتماعی وسیع و مسئولیت‌های سنگین اجتماعی از نقش مادر عجین شده است. از دیگر سو، بحث از نقش مادری همواره با احساسات و عواطف عمیق و تعهدپذیری شدید مادر نسبت به فرزندان درآمیخته می‌شود. شاید گستردگی انتظارات اجتماعی در خصوص نقش مادری است که مانع از شکل‌گیری و توسعه چارچوب‌های تحلیلی و نظری شده که بتواند همه ابعاد و اجزاء نقش مادری را به‌طور جامع و کامل مورد بحث و کنکاش قرار دهد. با این حال در این قسمت، با کمک از ادبیات نظری موجود به تحلیل قواعد و هنجارهای اجتماعی در رابطه با نقش‌ها و انتظارات مادری پرداخته شده است. به اعتقاد دورکیم وقایع اجتماعی شیوه عمل، اندیشه و احساساتی هستند که خارج از فرد بوده و بیرون از زندگی و ادراک، واقعیتی مخصوص به خود دارند. از جمله ویژگی‌های وقایع اجتماعی این است که دارای نیروی جبری بوده که مردم را به تبعیت از خود مقید می‌کند. به عبارتی، توان آن را دارند که کنش‌های انسان را محدود و در چارچوبی که مدنظرشان هست، بگنجانند (گیدنز^۱، ۲۰۰۹). بر اساس نظریه دورکیم^۲، وقایع اجتماعی مانند دستورالعملی می‌مانند که افراد را الزام می‌کنند از قواعدی که آنها تعیین می‌کنند، پیروی کرده و قدرت انتخاب و اختیار انسان را محدود کرده و به دست خود می‌گیرند. حال ممکن است اگر انسان نسبت به این قواعد انتقاداتی داشته باشد با مانع روبه‌رو شده و در سطح گسترده‌تر با مجازات و تنبیه‌هایی چون طرد اجتماعی مواجه شوند. پس از آنجا که قدرت رسوخ قواعد اجتماعی بر مردم جامعه بیشتر است اگر فردی احساس نارضایتی و رنجیدگی داشته باشد

1. Giddens

2. Durkheim

به اجبار برای مورد مقبولیت قرار گرفتن جامعه تمام سعی خود را در جهت پایبندی به این قواعد به‌کار گیرد. نقش‌ها و انتظارات از مادر نیز در چنین وضعیتی قابل تحلیل است.

باید توجه داشت در کنار قواعد اجتماعی جامعه، فرهنگ نیز بر شخصیت و کنش افراد اثرگذار خواهد بود. در این مسیر با استفاده از نظریه‌های مکتب فرهنگ و شخصیت در انسان‌شناسی و به‌طور خاص مارگارت مید^۱ سعی می‌شود مسئله جنسیت و انتظارات و نقش‌های جنسیتی از دریچه نظریه‌های انسان‌شناسی مطرح شود. مید در اندیشه‌های خود بیشتر بر قالب‌پذیری شخصیت تأکید می‌کند و معتقد است پدیده انتقال فرهنگی در اجتماعی شدن افراد و چگونگی شخصیت آنها نقش مهمی را ایفا می‌کند. از نظر وی باید بررسی الگوهای آموزشی مهم‌ترین هدف انسان‌شناسان باشد تا از طریق آن بتوانند نحوه نفوذ فرهنگ بر فرد و رابطه بعد غالب در هر شخصیتی را با فرهنگ درک کرد. مید در بحث اثرگذاری فرهنگ بر فرد مبحث هویت جنسی را نیز مطرح می‌سازد. او بر این باور است که ویژگی‌هایی که در فرهنگ به افراد برچسب زنانگی و مردانگی می‌دهند لزوماً از موقعیت زیستی مؤنث یا مذکر بودن ریشه نمی‌گیرد. بلکه حاصل الگوهای فرهنگی هستند که در شکل دادن به شخصیت زن یا مرد مؤثرند. به عبارتی، از نظر مید زن یا مرد بودن دو نوع شخصیت حاصل از تربیت است و چیزی نیست که ماورای اراده ما قرار گیرد و تربیت خانوادگی، فرهنگی و اجتماعی آنچه را تحت عنوان «زنانگی» و «مردانگی» تبیین کرده در قالب الگوهای فکری، عملی و رفتاری به فرد منتقل می‌کند (فکوهی، ۱۳۸۱: ۲۰۶). بنابراین، طبق دیدگاه مید، فرهنگ در قالب الگوها و باورهای فرهنگی سعی می‌کند طرز فکر و الگوهای عملی و رفتاری خود را متناسب با در نظر گرفتن جنسیت به افراد تحت سیطره فرهنگی خود غالب کند و افراد نیز از آن‌جا که به فرهنگ خود تعلق خاطر دارند تلاش می‌کنند عملکرد خود را در چارچوب باورهای فرهنگی مردم جامعه خود به‌کار گیرند هرچند در این مسیر ممکن است دچار مشقت و سختی گردند.

متناسب با موضوع پژوهش مان بهره‌گیری از نظریه‌های فمینیستی نیز مورد توجه است. به این ترتیب نسل نخست انسان‌شناسان فمینیست شامل کسانی چون الزی کلوز پارسونز، آلیس فلچر و فیلیس ام. کیری بودند که خواهان برابری حقوق زن و مرد در عرصه‌های گوناگون بودند.

۱. Mead

بالاخص آنها در زمینه انجام پژوهش‌های میدانی خواهان برابری زنان و مردان بوده و معتقدند هیچ محیط تحقیقی برای زنان نامناسب نیست و جامعه باید رویکرد خود را نسبت به ضعیف بودن زنان کنار بگذارد. نسل دوم انسان‌شناسان فمینیست، چهره‌های معروفی چون سیمون دوبوار، مارگارت مید و روث بندیکت و... هستند که میان جنس و جنسیت تفکیک قائل شده و زنانگی را نه یک موقعیت بیولوژیک، بلکه یک موقعیت اجتماعی- فرهنگی می‌دانستند که به واسطه جامعه به صورت جنبه‌ای قراردادی به وجود آمده و ضرورتی طبیعی ندارد. در نهایت، موج سوم در انسان‌شناسی فمینیستی از دهه ۸۰ قرن بیستم آغاز شد و تا امروزه ادامه یافته است و مطالعاتی عمیق را بر حیات اجتماعی- فرهنگی زنان و مردان انجام داده که نشان‌دهنده آن است عنصر بیولوژیک حضوری دائم و موثر در فرهنگ دارد (فکوهی، ۱۳۸۱: ۲۳۲-۲۳۱).

روش پژوهش

پژوهش حاضر با رویکرد مردم‌نگاری انتقادی صورت گرفته است. با این توضیح که مردم‌نگاری انتقادی با این مسئولیت اخلاقی آغاز می‌شود که فرآیندهای بی‌عدالتی در محدوده خاص «زندگی افراد» را مورد توجه قرار می‌دهد. بنابراین، منظور از مردم‌نگاری انتقادی، مردم‌نگاری متعارفی که به دنبال درک و تفسیر تجارب عمیق و توصیف‌های تجربه‌گرایانه و تقلیل‌گرایانه اتمیستی از تجارب و حتی توصیف‌های ضخیم کسانی مثل کلیفورد گیرتز نیست. بلکه یک «تجربه فرهنگی»، درون فضای زندگی روزمره را شامل می‌شود که «شرایط ساختاری» و یا «قدرتی اجتماعی» ساحت تولید و بازتولید آن را شکل می‌دهد. هدف مردم‌نگاری انتقادی نیز بررسی یک تجربه فرهنگی در درون فضا و محیط زندگی روزمره است که خود مبتنی و مشروط بر یک شرایط اجتماعی/ ساختاری می‌باشد (کارسپیکن^۱، ۱۹۹۶: ۱۵۵). در این راستا، برای روش‌شناسی این پژوهش، از رویکرد پنج مرحله‌ای کارسپیکن بهره گرفته شد. توماس و کارسپیکن از جمله صاحب‌نظران متأخری بودند که در توسعه مردم‌نگاری انتقادی سهم به‌سزایی داشتند. توماس، بنیان‌های نظری مردم‌نگاری انتقادی و کارسپیکن نظریه روش‌شناختی و فنون تجربی را جهت تحلیل داده‌ها و یافته‌ها در مردم‌نگاری انتقادی فراهم نمود (کوک^۲، ۲۰۰۵: ۱۳۲). در واقع هدف

1. Carspecken

2. Cook

کارسپیکن در مردم‌نگاری انتقادی، ایجاد شالوده و مبنای علمی می‌باشد (فولی^۱، ۲۰۰۲: ۴۸۶). ایجاد این شالوده علمی در مردم‌نگاری انتقادی در عمل مانع تقلیل و ساده‌سازی مردم‌نگاری انتقادی و به نوعی انتقاد فرهنگی و اجتماعی می‌شود و محقق سعی دارد تا با به‌کارگیری نظریه‌ها و رویکردهای انتقادی و سپس تحلیل تماتیک داده‌های جمع‌آوری شده نسبت به موضوع مورد مطالعه به تبیین انتقادی دست یابد. از این‌رو مردم‌نگاری انتقادی به‌ویژه مردم‌نگاری انتقادی کارسپیکن در ایران، روش نسبتاً نوینی است که به‌صورت پراکنده در برخی پژوهش‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته است (گرگی و گودرزی، ۱۳۹۸: ۱۴۱).

رویکرد کارسپیکن در انجام مردم‌نگاری انتقادی دارای پنج مرحله به‌شرح جدول ۱ است که به‌ترتیب در ادامه مورد بحث قرار می‌گیرد.

جدول ۱. مراحل پنج‌گانه پژوهش کیفی انتقادی کارسپیکن

مرحله	توصیف	جمع‌آوری داده‌ها	تحلیل
۱	ساخت استنادات اولیه (چه خبر است؟)	کار میدانی، مشاهده غیرمشارکتی، منفرد، بدون جلب توجه، بازاندیشانه	واسازی فرهنگی (اتیک)
۲	تفسیر محقق (رویکرد اتیک)	تجزیه و تحلیل برساختی پیشینی	واسازی فرهنگی (اتیک)
۳	پرورش داده‌های گفتگو محور مرحله همکاری/مشارکتی	کار میدانی، مشاهده مشارکتی، تعاملی، مصاحبه و بازاندیشی	واسازی فرهنگی (امیک)
۴	توصیف روابط سیستم‌ها در زمینه کلان‌تر	انجام تجزیه و تحلیل سیستم‌ها، بین مکان‌ها/سایت‌ها/فرهنگ‌ها (کشف)	تجزیه و تحلیل سیستم (اتیک)
۵	تبیین نظام رابطه‌ای	پیوند یافته‌ها با نظریه‌های سطح کلان (تبیین)	تجزیه و تحلیل سیستم (اتیک)

منبع: هاردگستل و همکاران (۲۰۰۶: ۱۵۳)

رویکرد کارسپیکن شامل پنج مرحله است. مرحله اول شامل مشاهده غیرمشارکتی برای ورود به میدان تحقیق است. در این مرحله محقق به‌صورت ناشناس وارد میدان تحقیق شده و در

^۱. Foley

فرآیندها مشارکت می‌کند و سعی دارد از تمامی فرآیندها و امور آگاه شود. یادداشت روزانه و لحظه‌ای بردارد و تمامی امور را ثبت و ضبط کند. رویکرد این مرحله اتیک است و محقق سعی می‌کند برداشتهای خود از مشاهدات را منظم کند. در تیرماه ۱۳۹۹ مشاهده مشارکتی با ورود به میدان تحقیق در منزل مسکونی دوستان و اقوام یکی از اعضای تیم تحقیق حاضر که فرزند زیر دو سال داشتند صورت گرفت. محقق به عنوان مشاهده‌گر و ناظر بیرونی و با تماس و مشارکت با افراد مورد مطالعه به منظور دستیابی به شناختی عام و کلی از موضوع مورد مطالعه به جمع‌آوری داده‌های مشاهده‌ای پرداخت. حضور در این مرحله غیرملموس بود. زیرا امکان داشت حضور ملموس باعث ایجاد واکنش مادران شود. در این زمینه به مادران گفته شد که کارهای روزانه خود را انجام دهند و محقق را صرفاً به‌عنوان یک عضو خانه در نظر بگیرند. هرچند این امر مسائلی را در حین مشاهده به همراه داشت و فضا را تا حدی مصنوعی می‌ساخت. اما به هر صورت در طی این مشاهده یکی از محققان سعی کرد تمامی رفتار، حرکات، حالات و صحبت‌های افراد حاضر را در نظر بگیرد و آن‌ها را ثبت و ضبط کند تا با دقت بر روی آن‌ها بفهمد که کدام یک از ابعاد باید مورد بررسی و توجه قرار گیرند. انجام این مشاهدات تا آنجا ادامه پیدا کرد که دیگر امکان جمع‌آوری اطلاعات جدید در میدان تحقیق از طریق مشاهده وجود نداشت. از این داده‌های مشاهده‌ای برای شناسایی دقیق‌تر زمینه و محیط مورد مطالعه استفاده شد. این مرحله تا اوایل ۱۴۰۱ به طول انجامید.

مرحله دوم شامل تحلیل برساختی پیشینی از مشاهدات خود است. در این مرحله، محققان سعی می‌کنند مشاهدات منظم خود را ساماندهی کنند و تحلیل‌های اولیه از میدان ارائه دهند. روابط و مناسبات قدرت را کشف نموده و شبکه تصمیم‌سازی‌ها، شبکه تعاملات و روابط پشت پرده و ... در این مرحله مورد تحلیل اولیه قرار می‌گیرد. این مرحله نیز رویکرد اتیک دارد و در آن محقق مقوله‌های اولیه را طراحی و آماده رویکرد امیک در مرحله بعدی می‌کند که شامل گفتگوهای آشکار است. بنابراین محققان بر مبنای اطلاعاتی که از طریق مشاهده تجارب دوستان و خویشانی که مادر شده بودند یک تحلیل اولیه از مشاهدات را ترسیم کرده بودند. مرحله سوم رویکردی امیک دارد. در این مرحله دوباره ورود به میدان اتفاق می‌افتد. اما این بار محقق به مشارکت‌کنندگان اطلاع می‌دهد که پژوهشی در این راستا در حال انجام است. در این مرحله،

دیدگاه‌ها و نقطه‌نظرات مشارکت‌کنندگان در تحقیق از طریق مصاحبه‌های فردی جمع‌آوری می‌شود. زیرا هدف، انجام پژوهش و کشف و شناسایی میدان‌های معنا و تولید داده‌ها با مشارکت افراد مورد مطالعه است (کارسپیکن، ۱۹۹۶: ۱۵۵). مصاحبه با ۱۵ نفر از مادرانی که دارای فرزند زیر دو سال بودند به‌طور عمیق تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت.

مصاحبه با افراد مورد مطالعه، فرآیندی هرمنوتیکی و تفسیری است و آن را نمی‌توان فرایند ساده جمع‌آوری اطلاعات و مستقل از زمینه دانست. از طریق داده‌های حاصل از مصاحبه در این مرحله، مضامین و داده‌هایی به‌دست آمد؛ که البته به گفته کارسپیکن اطلاعات به‌دست آمده در این مرحله ممکن است، شناختی را که محقق طی مراحل پیشین به‌دست آورده، حفظ یا مورد تردید قرار دهد. داده‌های حاصله از مصاحبه با رکوردهای اولیه مقایسه می‌شود. از آنجا که صدای افراد مورد مطالعه محور تحقیق است، با کسب اجازه از مصاحبه‌شوندگان صدای آنها ضبط و ثبت و سپس به‌صورت کامل، دقیق و با جزئیات پیاده‌سازی می‌گردد. هدف از این مراحل، بازسازی مضامین و حرکت بین ساختارهای فرهنگی از طریق مدل‌های تحلیل انتقادی است.

دو مرحله مرحله چهارم و پنجم که در واقع با هم انجام می‌شود رویکرد اتیک به مسئله دارد و به نوعی بین رویکرد امیک و اتیک در رفت و برگشت است. در اینجا سعی می‌شود با نگاه جامعه‌شناختی، داده‌های مورد بررسی، تجزیه و تحلیل شوند و حاصل امر در مرحله تفسیر و امیک صرف نماند. این مرحله، با مفهوم بازتولید اجتماعی مرتبط است و نحوه‌ای که سطوح خرد و کلان یکدیگر را بازتولید می‌کنند نشان می‌دهد. هدف از این مرحله شناسایی روابط و هم-شکلی‌های فرهنگی بین زمینه مورد مطالعه با قلمروهای پیرامونی و سطوح کلان‌تر واقعیت است. تحلیل سیستم‌ها، بخش عمده‌ای از مردم‌نگاری انتقادی کارسپیکن است که سهم قابل توجهی در افزایش اعتبار پژوهش دارد. در این مرحله داده‌های به‌دست آمده از مراحل سه‌گانه قبلی با عوامل نهادی، سیاسی و اجتماعی کلان مقایسه می‌گردد (استوارت و آشر، ۲۰۰۷: ۹۹۷).

میدان مورد مطالعه این پژوهش شهرستان زرند است. مشارکت‌کنندگان، ۱۵ نفر از مادران که دارای فرزند زیر دو سال هستند در بازه‌های سنی متفاوت و با دارا بودن ویژگی‌ها و معیار شمول مختلف از جمله وضعیت اقتصادی، وضعیت اشتغال، تحصیلات، سلامت جسمی فرزند و

1. Stewart & Usher

مواردی از این قبیل به صورت هدفمند انتخاب شدند. به منظور دستیابی به اطلاعات پربازده و مقولات غنی تر و عمیق تر، پراکندگی نمونه‌ها به نقاط و محله‌های مختلف با توجه به بافت فرهنگی و وضعیت اقتصادی بسط پیدا کرد. سپس با توجه به حضور فعالانه و پررنگ یکی از محققان در میدان تحقیق و مشاهده غیرمشارکتی او و همچنین تلاشی که در جهت آشکارسازی جزئیات و لایه‌های پنهان موضوع مورد مطالعه خود داشته، مسیر و جهت مصاحبه‌ها تعیین، اساسی و مورد بررسی و بازنگری عمیق قرار گرفت. به مرور زمان با تحلیل و تفسیر مداوم داده‌هایی که محقق به دست آورد مسیر تحقیق مشخص شد. نمونه‌گیری و جمع‌آوری داده‌ها، به طور عمیق و با دقت تا جایی که دیگر اطلاعات جدیدی از جانب مشارکت‌کنندگان جدید حاصل نگردد - یعنی رسیدن به اشباع نظری - ادامه یافت.

در این تحقیق ملاحظات اخلاقی نظیر پیش‌گیری از آسیب قانونی، رضایت آگاهانه، رعایت حریم شخصی، حفظ گم‌نامی و رازداری مورد ملاحظه قرار گرفت. به مصاحبه‌شوندگان اطمینان داده شد گفته‌های آن‌ها مسأله‌ای برای آنان ایجاد نکند. بدین منظور تنها با کسانی مصاحبه شد که رضایت کامل داشتند و اطلاعاتی نظیر موضوع پژوهش، هدف و شیوه انجام، تضمین گم‌نامی و رازداری و نحوه گزارش تحقیق در اختیار آن‌ها قرار داده شد. برای حفظ معیار گم‌نامی از اسامی مستعار استفاده شد. برای حفظ معیار رازداری نیز از انتشار اطلاعات خصوصی مشارکت‌کنندگان اجتناب شد. پیش از مصاحبه، از تمام مصاحبه‌هاشوندگان رضایت‌نامه با امضای هر دو طرف اخذ شد که یک نسخه از آن نزد محقق و یک نسخه در اختیار مصاحبه‌شوندگان قرار گرفت.

قابلیت اعتماد^۱ یافته‌های پژوهش طبق اصول کرسول و میلر^۲ (۲۰۰۲) و به روش تماس طولانی با محیط پژوهش و مشاهده مستمر در میدان تحقیق، تبادل نظر همتایان^۳، کفایت مراجع^۴، توصیف غنی^۵ و تأیید مشارکت‌کنندگان^۶ مورد تأیید واقع شد. پایایی^۷ تحقیق نیز با رعایت اصول و نکات مصاحبه مطلوب، ثبت کامل رخدادها و پیاده‌سازی آنان انجام و تأیید شد و پس از آن

1. Credibility or Trustworthiness

2. Creswell & Miller

3. Peer Debriefing

4. Referential Adequacy

5. External Audit

6. Member Checking

7. Dependability

مرحله تحلیل داده‌ها آغاز شد. در ادامه، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان در جدول ۲ ذکر گردیده است.

جدول ۲. ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان در پژوهش

کد پاسخگو	نام (مستعار)	سن	وضعیت شغلی	تعداد فرزند	تحصیلات
۱	مریم	۳۲	خانه‌دار	دارای دو فرزند	فوق‌دیپلم
۲	زهرا	۲۶	خانه‌دار	دارای یک فرزند	لیسانس
۳	وحیده	۲۴	خانه‌دار	دارای یک فرزند	لیسانس
۴	مهدیه	۳۸	خانه‌دار	دارای دو فرزند	سیکل
۵	رقیه	۲۹	خانه‌دار	دارای دو فرزند	لیسانس حوزوی
۶	فاطمه	۲۴	خانه‌دار	دارای یک فرزند	دیپلم
۷	مهلا	۲۵	خانه‌دار	دارای یک فرزند	لیسانس
۸	الهام	۳۰	خانه‌دار	دارای دو فرزند	فوق‌لیسانس
۹	سحر	۲۷	معلم	دارای یک فرزند	لیسانس
۱۰	مهناز	۳۲	شاغل بخش خصوصی	دارای یک فرزند	فوق‌لیسانس
۱۱	حدیث	۲۵	خانه‌دار	دارای یک فرزند	فوق‌دیپلم
۱۲	زینب	۳۵	خانه‌دار	دارای دو فرزند	دیپلم
۱۳	سمیه	۲۹	خانه‌دار	دارای یک فرزند	دیپلم
۱۴	سارا	۲۵	خانه‌دار	دارای یک فرزند	دیپلم
۱۵	فرشته	۲۷	خانه‌دار	دارای یک فرزند	لیسانس

منبع: یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش

آنچه از مصاحبه‌ها به دست آمد، به صورت یک جدول مفهومی است که گزاره‌های معنادار آن کدگذاری شده است. در این جدول مقولات فرعی با مقولات اصلی بیان شده و برای کاهش حجم مطالب از ذکر مفاهیم و گزاره‌ها صرف‌نظر شده است. یافته‌های پژوهش شامل ۳۳ مقوله

فرعی و ۲۰ مقوله اصلی است که در جدول ۳ قابل مشاهده است. در ادامه به صورت کامل بر اساس مقولات اصلی توضیح داده شده است.

جدول ۳. مقولات اصلی و فرعی مستخرج از تحقیق

ردیف	مضامین فرعی	مضامین اصلی
۱	تحمل فشار روانی پس از زایمان	فرسایش جسمی/روانی مادر
۲	فرسایش روانی به واسطه مشکلات جسمانی	
۳	دغدغه‌مندی‌های رشد کودک	دغدغه‌مندی‌های رشد کودک
۴	تعدد نیاز با افزایش سن فرزند	تعدد نیاز با افزایش سن فرزند
۵	الگوپذیری فرزند و لزوم تعامل رفتاری سازنده والدین	ضرورت توازن رفتاری و رفاهی والدین با فرزندان
۶	اهمیت تعادل عاطفی و رفاهی بین فرزندان	
۷	حساسیت‌های مادر به واسطه کنترل‌ناپذیری فرزند	حساسیت‌های مادر به واسطه کنترل‌ناپذیری فرزند
۸	آشفتگی در تدبیر منزل	آشفتگی در تدبیر منزل
۹	مسئولیت کامل مادر در تربیت فرزند و خستگی‌پذیری او	تکلیف‌محوری فرزندپروری بر مادر
۱۰	نگرش منفی به مراقبت از فرزند توسط شخصی غیر از مادر	
۱۱	جلوه‌گری نامعقول از همکاری مرد در خانه‌داری	قدرت مرزهای جنسیتی در عمل
۱۲	تقسیم کار جنسیتی	
۱۳	محدودیت در فراغت و زیباسازی ظاهری	محدودیت‌های فراغتی/شغلی
۱۴	قربانی‌سازی علاقه/حرفه	
۱۵	کلیشه‌های محدودکننده زنان به خانه‌داری	
۱۶	حساسیت‌های تعاملی	مداخلات دیگران قاضی
۱۷	دغدغه‌ها و آزرده‌گی از مداخلات دیگران در شیوه فرزندپروری	
۱۸	قضاوت‌های ناروا از مادری	
۱۹	شکندگی عاطفی مادر از تعاملات اطرافیان	
۲۰	آزرده‌گی از قضاوت‌های منفی در رابطه با حاملگی در دوران عقد	
۲۱	آزرده‌گی از برچسب جنسیت‌زایی زن	
۲۲	لزوم نامگذاری شخصی فرزند	
۲۳	ترجیح جنسیتی	ترجیح جنسیتی

۲۴	صرفه‌جویی مالی مادر	صرفه‌جویی مالی مادر
۲۵	موقعیت اجتماعی متزلزل مادر	موقعیت اجتماعی متزلزل مادر
۲۶	اثر سازنده حمایت عاطفی	فراهم‌سازی بسترهای حمایتی
۲۷	ضرورت ارتقای عزت‌نفس و مهم‌پنداشتن علایق مادر	عاطفی
۲۸	ضرورت تساوی و عدالت‌محوری حقوق جنسیتی	ضرورت تساوی و عدالت‌محوری حقوق جنسیتی

منبع: یافته‌های پژوهش

فرسایش جسمی / روانی مادر

مادر در طول دوران بارداری و پس از زایمان به سبب قرارگیری در موقعیت و نقشی جدید و همچنین مشکلات و ضعف جسمانی که پیدا می‌کند، دچار فشار روانی شده و روحیه‌اش متزلزل می‌گردد. این فشار روانی از سوی عوامل متعددی بر مادر وارد می‌شود. وی بعد از تولد فرزندش در وضعیت جدیدی قرار می‌گیرد که تجربه‌چندانی در رابطه با آن ندارد. سمیه در این باره بیان می‌کند:

«دلیلش فک کنم اینه زمانی که یه خانم زایمان می‌کنه و فرزندش به دنیا می‌آد توی شرایط جدید قرار می‌گیره که تموم نمی‌شه و روز به روز هم یه مسائل جدیدی برایش به وجود می‌آد، یه روز بچه دل‌درد داره، یه روز زردی داره، یه روز درست غذا نمی‌خوره، یه روز باید واکسن بزنه، حتی موقع راه رفتن و سایر مسائلس هم باید استرس داشته باشی که به موقع اتفاق بیفته یا یه مادر خوب و با تجربه باشی تا بتونی نیازهاش رو برطرف کنی و اینها مادر رو دچار فشار می‌کنه و احساس افسردگی و اضطراب بهش دست می‌ده»

بنابراین اکثر مادران پس از زایمان مخصوصاً اگر زایمان اول‌شان باشد، اضطراب و دلهره بیشتری را تجربه می‌کنند. از نظر آنها در کنار قرارگیری مادر در یک وضعیت جدید، آگاهی از نیازهای نوزاد و برطرف‌سازی آنها مسئله مهم‌تری است که مادر با آن روبه‌رو می‌شود و مدام استرس این را دارد که چه واکنشی را از خود نشان دهد که با برآورده کردن نیاز نوزاد تناسب داشته باشد.

دغدغه‌مندی‌های رشد کودک

پس از تولد فرزند دغدغه‌مندی مادر نسبت به رشد و تربیت او بیشتر خواهد شد. زیرا دیگر فرزند از وجود جسمانی مادر خارج و در برابر دیدگان او قرار دارد و حساسیت زیادی را نسبت به رشد جسمانی، تربیت، عقاید، شخصیت و اخلاقیات فرزندش پیدا می‌کند. اصلی‌ترین نگرانی مادر در رابطه با تربیت صحیح و نحوه برخورد مناسب فرزند در تعامل با دنیای پیرامونش است. مریم در این باره می‌گوید:

«خب تا وقتی بچه نوزاده از نظر نیازهای اولیه به مادر وابسته هست. اما هر چی می‌گذره باید رو تربیتش حساس باشی تا درست تربیت بشه، از نظر امنیتی باید مراقب باشی کجاها رفت و آمد می‌کنه، از نظر عاطفی باید جوری باهاش رفتار کنی که بهش برنخوره و بفهمه که تنها کسی که خوبیش رو می‌خواد مادرشه همه اینا باعث مشغله ذهنی مادر می‌شه دیگه»

مطابق این نظر با رشد مرحله به مرحله کودک، مسئولیت مادر در امر تربیت و مراقبت از فرزند افزایش یافته و مهم‌تر این‌که نوع رفتاری که او در مسئله تربیت به‌کار می‌گیرد در واکنش رفتاری فرزندش مؤثر خواهد بود.

تعدد نیاز با افزایش سن فرزند

با افزایش سن کودک و آگاهی او نسبت به امکاناتی که می‌تواند در بهزیستی و راحتی زندگی‌اش کمک‌کننده باشد، توقع او از خانواده برای تأمین نیازهای متعدد افزایش می‌یابد. به‌طوری که فاطمه می‌گوید:

«هر کدوم از بچه‌ها نظرات و نیازهای مختلفی دارند که مادر باید با صبوری نیازهای فرزندش رو رفع کنه».

به این ترتیب تعدد نیازهای فرزندان صبوری و تحمل زیاد مادر را می‌طلبد. زیرا فرزندان در هم‌کنشی بیشتری با مادر قرار دارند، و این امر انتظار آنها از مادر برای توجه به نیازهای گوناگون‌شان و پاسخگویی مناسب به آن را بالا می‌برد.

ضرورت توازن رفتاری و رفاهی مادر با فرزندان

تساوی عاطفی و رفاهی والدین در تربیت هر یک از فرزندان بسیار مهم است. در این زمینه سمیه معتقد است:

«این‌که بچه‌ها با شرایط و امکانات یکسانی بزرگ بشن و نخواد حسادت بین‌شون به وجود بیاد، مهم‌ترین دغدغه‌ی مادره، الان شرایط اقتصادی اونقدر تغییر کرده که من امکاناتی رو که واسه بچه اولم به وجود آوردم، شاید نتونم برای دومی به وجود بیارم و می‌ترسم اگه بچه دومم به دنیا بیاد بگه واسه داداش اسباب‌بازی یا وسایل بیشتری خریدی و درگیری بین‌شون ایجاد بشه و این خودش باعث می‌شه بچه از جمع خانوادگیش دل‌سرد بشه و باهاشون راحت نباشه»

بنابراین عملکرد رفتاری مادر و به‌طور کلی والدین و امکاناتی که از سوی آنها برای فرزندان‌شان تأمین می‌شود توسط فرزندان مورد واکاوی قرار می‌گیرد. بدین‌منظور اگر هر یک از فرزندان احساس کنند والدین به خواهر یا برادرشان توجه و محبت بیشتری دارند، یا به مقایسه فرزندان‌شان با یکدیگر می‌پردازند، زمینه ایجاد حسادت و خلأ عاطفی در فرزند را به‌وجود آورده و ممکن است علاقه او به والدین تحت‌الشعاع قرار گیرد.

حساسیت مادر به واسطه کنترل‌ناپذیری فرزند

نگرانی‌ها و حساسیت‌های مادر در مورد آینده فرزندان و تربیت و جامعه‌پذیری صحیح آنان، از خلال مصاحبه‌ها هویدا بود. برخی از مشارکت‌کنندگان در خصوص توانایی نظارت و کنترل بر رفتارهای فرزندان، هم‌زمانی که کودک به تدریج بزرگ و بزرگ‌تر می‌شود، ابراز نگرانی می‌کردند. بخشی از این نگرانی‌ها، احتمالاً بر اساس تجربه است که مادران بین اطرافیان یا در سطح جامعه شاهد آن بوده‌اند و نتایج تحقیقات نیز بر آنان صحه نهاده‌اند. می‌توان گفت با رسیدن فرزند به دوره نوجوانی، نقش کنترلی مادر بر او کاهش قابل توجهی یافته و فرزند نوجوان، نظرات بزرگسالان را همانند دوران کودکی نمی‌پذیرد. دوران نوجوانی فرزند از فعال‌ترین و هیجان‌آورترین اتفاقات چرخه زندگی خانوادگی محسوب می‌شود و ماهیت روابط خانوادگی را دچار تغییراتی می‌کند. نوجوان زمان بیشتری را با دوستان خود سپری می‌کند. در مقابل

خواسته‌های والدینش مقاومت نشان داده و هرگونه مداخله آنها را تهدیدی برای استقلال و آزادی‌اش می‌داند. همچنین به دلیل شرایط بلوغی که فرزند نوجوان در این دوره تجربه می‌کند از غرور و سرکشی بیشتری برخوردار بوده و واکنش اخلاقی تندتری را نسبت به والدینش نشان می‌دهد (قمری، ۱۳۸۸: ۱۳۵). این امر نگرانی والدین و به خصوص مادر را نسبت به آینده فرزند افزایش می‌دهد. چنانچه سارا می‌گوید:

«وقتی بچه بزرگ می‌شه اختلاف‌هایی که با پدر و مادر داره بیشتر مشخص می‌شه، پدرها زیاد حساس نیستن و اگه دعوایی هم با بچشون بکنن زیاد براشون مهم نیست. ولی مادر دلش نمی‌آد با بچش دعوا کنه و اگه دعوایی هم تو خونه پیش بیاد بیشتر می‌ترسه و نگرانه چون می‌گه الان بچه لجبازی کنه و یه بلایی سر خودش بیاره»

بدین صورت با افزایش سن فرزند، کنترل‌پذیری او از سوی خانواده مشکل شده و می‌توان اصطلاح شکاف نسل را برای روابط آنها به کار برد. شکاف نسل؛ اختلاف عمیق میان ارزش‌ها و نگرش‌های دو نسل است و بسیاری از صاحب‌نظران بخش عمده‌ای از اختلافات میان والدین و فرزندان را ناشی از این پدیده می‌دانند (قمری، ۱۳۸۸: ۱۳۵). دلیل ایجاد شکاف نسل شاید آن باشد فرزند ارزش‌ها و اعتقادات والدین را قدیمی و متحجر می‌داند و تصور می‌کند آنها می‌خواهند نظرات‌شان را به او تحمیل نمایند. این درک ناصحیح سبب می‌شود در برابر انتظارات والدین واکنشی لجبازانه به خود بگیرد و سعی کند به آنها بفهماند کنترل‌پذیری وی تنها در دوره‌ی کودکی بوده و اکنون خود اختیار عمل و رفتارش را در دست دارد.

آشفتگی در تدبیر امور منزل

با تولد فرزند چگونگی شرایط زندگی مادر تحت تأثیر قرار خواهد گرفت. از جمله می‌توان به محدودیت مادر در رسیدگی به کارهای منزل نسبت به قبل از تولد فرزند اشاره کرد. وحیده در این باره می‌گوید:

«همه نظم زندگی به هم می‌خوره، هر موقع بچه خوابش برد اگه کارای عقب افتاده نداشته باشی، می‌تونی بخوابی. بیرون رفتن مثل قبل نیست. باید ببینی اونجا مناسب بچه هست

یا نه، وقتی بیرون می‌ری هم باید مدام حواست به بچه باشه، حتی یه دوش ساده گرفتن، رسیدگی به خودت و خونه همه تحت‌الشعاع قرار می‌گیره»

تعداد زیادی از مادران معتقدند رویه نظم در رسیدگی و انجام امور پس از فرزندان شدن تحت‌الشعاع قرار می‌گیرد. زیرا فرزند یک موجود زنده و دارای جنب‌وجوش بوده و هرچه بزرگ‌تر می‌شود فعالیت و حرکت او افزایش یافته و مادر را مجاب به مراقبت بیشتر از او می‌کند. پس فرزند چون مداخله‌گری محسوب می‌شود که برنامه‌ریزی مادر و انضباط او در انجام کارهای منزل را به هم ریخته و موجب افزایش ظایف او می‌گردد.

تکلیف‌محوری فرزندپروری بر مادر

آن‌چه شرایط را در تکلیف‌پذیری مادران خانه‌دار و همچنین مادران شاغل دشوارتر می‌کند، توقعاتی است که راجع به مسئولیت فردی مادر در تعلیم و پرورش فرزند از سوی افراد و اجتماعی که در آن زندگی که در آن زندگی می‌کند، اعمال می‌شود. برای نمونه حدیث بیان می‌کند:

«مهم‌ترین چیزی که خانم‌ها باهاش روبه‌رو هستن و اکثراً هم باهاش مشکل دارن اینه صفر تا صد تربیت بچه رو می‌ندازن گردن مادر و این کلاً تو جامعه جا افتاده و چیزی هم که جا افتاده باشه تغییرش مشکله. این حجم مسئولیت، خستگی یه زن رو بیشتر می‌کنه»

این حجم از انتظارات که بخش اعظمی از رسالت فرزندپروری را بر دوش مادر می‌اندازد، خستگی و فرسودگی بسیاری را برای او به‌وجود می‌آورد.

قدرت مرزهای جنسیتی در عمل

زمانی که از دیدگاه عموم جامعه رسالت فرزندپروری تنها به‌عهده مادر باشد این باعث ایجاد شکاف در همکاری و مشارکت میان زوجین در خانواده می‌شود. در واقع در یک اصطلاح کامل‌تر نوعی تقسیم کار جنسیتی را بین زن و مرد ایجاد می‌کند که وظیفه انجام امور داخل خانه را به زن و امور خارج از خانه را به مرد محوّل می‌کند. اگر به تاریخچه نقش‌های جنسیتی نگاهی

بیاندازیم، این نقش‌ها به مرور دچار تغییراتی شده‌اند. به‌طور کلی تقسیم کار جنسیتی در جوامع سنتی که کارهای خانه مثل رسیدگی به فرزندان، پخت‌وپز، شست‌وشو، نظافت منزل و... به‌عهده زنان و فعالیت‌های اقتصادی و سیاسی بیرون از خانه و همچنین مدیریت امور مربوط به خانواده از آن مردان بود (سراج‌زاده و جواهری، ۱۳۸۵). وجود این باور مرکزگشی جنسیتی مخالفت فمینیست‌ها را که داعیه‌دار حمایت از زنان هستند را برمی‌انگیزد و فمینیست‌های رادیکال مخالفت سرسخت‌تری را در این باره از خود نشان می‌دهند. به اعتقاد این گروه از فمینیست‌ها سرآغاز ایجاد همه نابرابری‌های جنسیتی پدرسالاری است که امتیازات بیشتری را برای مردان چه در خانه و چه در بیرون خانه در نظر گرفته است (براتی و مرادخانی، ۱۳۹۳: ۱۴۴ به نقل از بستان، ۱۳۸۸). زهرا در این باره می‌گوید:

«به‌نظر من این فرهنگ غلط که همه کارهای خونه و کارهای بچه رو مادر باید انجام بده

و پدر فقط کارای بیرون خونه خیلی اذیت کنندس»

این نقطه‌نظر مطابق دیدگاه اُکلی در رابطه با تقسیم کار جنسیتی است. از نظر اُکلی تقسیم کار جنسیتی ساخته و پرداخته اجتماع بوده و ربطی به تفاوت‌های طبیعی دو جنس ندارد (آبوت و همکاران، ۲۰۰۵). علاوه‌بر این، او پدرسالاری را عامل تقسیم کار جنسیتی دانسته که فعالیت نهادهای فرهنگی جامعه را در پیدایش و تقویت آن امری مؤثر می‌داند (براتی و مرادخانی، ۱۳۹۳: ۱۴۵ به نقل از بستان، ۱۳۸۸).

محدودیت‌های فراغتی/شغلی

محدودیت زن به امر خانه‌داری و فرزندپروری زمینه پیشرفت او در علاقه‌مندی‌هایی که دارد را با مانع مواجه می‌سازد. اهمیت یافتن علایق فردی، یکی از زمینه‌های مهم تغییرات فرهنگی و ارزشی در جوامع غربی دانسته شده که برخی از نظریه‌ها تحت عناوینی مانند فردگرایی، خودتحقق‌بخشی و فرامادی‌گرایی به آن اشاره کرده‌اند (لستیگ^۱، ۲۰۲۰؛ ون‌دکا^۲، ۱۹۸۷ و اینگلهارت^۳، ۱۹۹۰). سمیه در این باره می‌گوید:

1. Lesthaeghe

2. Van de kaa

3. Inglehaet

«از این که مثل قبل نمی‌تونستم واسه خودم وقت بزارم یه خورده برام مشکل بود. قبل از این که مادر بشم راحت می‌رفتم بیرون، همه جا می‌گشتم یا وقتی که می‌خواستم لباس یا چیز دیگه‌ای برای خودم بخرم با صبر و حوصله همه جا رو می‌گشتم و انتخاب می‌کردم ولی الان واسه یه خرید ضروری باید سریع بجنبم»

از آنجا که فرزندپروری بیشترین وقت مادر را در طول روز به خود اختصاص می‌دهد، مراودات فراغتی مادر مثل خرید و پاساژگردی، دوره‌می با دوستان و فامیل و اهمیت او به ظاهر خود را تحت تأثیر قرار می‌دهد. دلیل اصلی این مسئله ایجاد محدودیت در آزادی مادر به واسطه مسئولیت فرزندپروری اوست. زیرا دیگر نمی‌تواند بدون دغدغه در مهمانی‌هایی که راغب به حضور در آنها است، یا برای تفریح و خرید زمان طولانی را اختصاص دهد و بالاجبار باید خودش را با شرایط فرزند مطابقت دهد. این یافته، متضمن دلالت‌هایی بر اهمیت نقش رشد فردیت و فردگرایی در تغییر رفتارهای فرزندآوری مادران و کاهش تعداد فرزندان آنان در سالیان اخیر می‌تواند باشد.

مداخلات دیگران قاضی

علاوه بر مسئولیت و محدودیت‌هایی که به واسطه فرزندپروری بر مادر عرضه می‌شود، دخالت‌های اطرافیان در شیوه فرزندپروری نیز در بسیاری از مواقع برای مادر چالش‌آفرین است. برای مثال مهناز می‌گوید:

«حساسیتی که پیدا کرده بودم در رابطه با حرف‌ها و قضاوت‌های دیگران بود که هرجایی دخالت می‌کردن و نظر می‌دادن. تو بارداری اول مادر خیلی چیزها رو راجع بچه نمی‌دونه و تجربه‌ای نداره و این طبیعیه و به مرور آگاهی و اطلاعاتش بیشتر می‌شه. منم اول تو عوض کردن پوشک بچه یا شیر دادن بهش یا از کجا بفهمم دلیل گریه‌اش چیه مشکل داشتم و همه می‌گفتن اگه زودتر بچه آورده بودی هم تجربه بیشتری داشتی هم حوصلت بیشتر بود. در صورتی که ربطی نداره! یه مادر هر چی در توانش باشه برای این که بچش اذیت نشه انجام می‌ده و فقط بقیه با حرف‌ها و دخالت‌هاشون ناراحتش می‌کنن»

مادر با تولد فرزند، مخصوصاً اگر بارداری و زایمان نخست او باشد با تحولات جدیدی در زندگی شخصی و اجتماعی‌اش تجربه می‌کند. بنابراین متناسب با شرایط جدیدی که مادر با آن مواجه شده است به‌جای دخالت اطرافیان در امر فرزندپروری بیشتر به کمک و حمایت نیازمند می‌باشد. از این‌رو، هرگونه مداخله دیگران که با سرزنش همراه باشد، افزون بر آشفتگی و ناراحتی مادر ممکن است اعتمادبه‌نفس او را کاهش داده و احساس کند توانایی مطلوب را برای پاسخگویی به نیازهای فرزند و پرورش صحیح او ندارد.

ترجیح جنسیتی

به همراه برچسب جنسیت‌زایی که به زن نسبت می‌دهند، ترجیح جنسیتی فرزندان توسط والدین یا اطرافیان آنها نیز مطرح می‌شود. در واقع ترجیحات جنسیتی تحت‌تأثیر عوامل مختلف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جامعه شکل می‌گیرد و طبق یافته‌هایی که از صحبت‌های مصاحبه‌شوندگان به‌دست آمد، تمایل اجتماعی و فرهنگی در جامعه به داشتن فرزند پسر بیشتر است. مریم در این باره بیان می‌کند:

«من تفاوت را دیده‌ام. چون دو زایمان با دو جنسیت متفاوت داشتم. واقعاً همه از فرزند پسر خوشحال می‌شن و مادر هم چون تونسته این انتظار رو برآورده کند، خوشحاله و فرزند دوم که دختر بود کاملاً نگاه و برخورد دیگران متفاوت بود. زیاد توجهی به دخترم نداشتند و وقتی من قربون صدقه‌ش می‌رفتم تعجب می‌کردند و انتظارش رو نداشتند. حتی اطرافیانم هم می‌گفتن انگار دخترت بعد ۱۲ پسر اومده که انقدر بوسش می‌کنی»

مطابق با باورهایی که میان اکثریت افراد جامعه وجود دارد، هنوز گرایش خانواده‌ها به داشتن فرزند پسر بیشتر است (فروتن و همکاران، ۱۳۹۳). حفظ نام‌خانوادگی، نان‌آور بودن و در اصطلاح عصای دست پدر و مادر در دوران پیری از مهم‌ترین دلایل ترجیح جنسیتی فرزند پسر است. عواملی که به این ترجیحات جنسیتی و برتری فرزند پسر دامن می‌زنند عبارتند از:

۱. پیروی از سنت‌های فرهنگی در زمینه ترجیح جنسیتی: عوامل فرهنگی و تاریخی در جامعه، پیروی از سنت‌های گذشته را ضروری می‌دانند. از نظر سنتی، فرزند پسر باعث بقای نسل یک خاندان می‌شود. زیرا نام‌خانوادگی از جانب پسر به نسل‌های بعد منتقل خواهد شد.
۲. وجود موانع اجتماعی: از دیدگاه افراد جامعه وجود امنیت بیشتر برای فرزند پسر، محدودیت دختر برای ورود به برخی اماکن عمومی و آزادی پسر در نوع پوشش و رفتار سبب می‌شود خانواده‌ها رغبت بیشتری را نسبت به داشتن پسر داشته باشند.
۳. نگاه اقتصادی: از منظر اقتصادی فرزند پسر در تولید و ماندگاری ثروت در خانواده نقش بهتری را ایفا می‌کند. در واقع طبق دیدگاه اقتصادی پسران منبع درآمد و دختران مصرف‌کننده درآمد هستند و همین امر گرایش خانواده را به داشتن فرزند پسر افزایش می‌دهد (کلباسی و همکاران، ۱۳۹۸: ۴۴).

صرفه‌جویی مالی مادر

از دیگر توقعاتی که از سوی مردم جامعه بر مادر حادث می‌شود این است که مادر سعی کند چشم‌داشت مالی خود را کاهش داده و هزینه کمتری را نسبت به سایر اعضا بر اقتصاد خانواده تحمیل کند. زینب در این رابطه می‌گوید:

«تو جامعه ما معمولاً آگه یه خانم بخواد یه لباس ساده یا یه وسیله برای خودش بخره می‌گن زیاد ول‌خرجی نکنی. کلاً تو جامعه ما جا افتاده هر چیز که یه زن یا خانم مخصوصاً آگه خونه‌دار باشه واسه خودش خرج کنه ول‌خرجیه و باید کم‌توقع‌تر باشه، منم بعضی وقتا که می‌خوام یه لباس یا وسیله برای خودم بخرم، همه می‌گن نباید می‌خریدی پس‌انداز کن که بخواین بچت رو ببرین دکتر دچار مشکل نشین»

چنین انتظاری، در رابطه با صرفه‌جویی مالی مادر و عدم ول‌خرجی او حتی در موارد ضروری وجود دارد. علاوه بر این مادر احساس می‌کند تنها اگر هزینه‌ای از جانب او بر اقتصاد خانواده وارد شود موجب زیان شده و بر برنامه‌ریزی پس‌اندازی خانواده تأثیر منفی می‌گذارد.

موقعیت اجتماعی متزلزل مادر

به‌طور کلی حجم توقعات و انتظاراتی که از جانب افراد جامعه و همچنین قواعد اجتماعی و فرهنگی وجود دارد در ایجاد یک موقعیت اجتماعی لرزان برای مادر اثرگذار خواهد بود. سارا در این باره معتقد است:

«مهم‌ترین چیزی که در رابطه با فرودستی زنان وجود دارد این است که توقع از مادر، تو جامعه و فرهنگ ما زیاد و توجه و اهمیت به مادر و زحمتهایی که می‌کشد خیلی کم است. یه مادر تو فرهنگ ما باید به امور مربوط به خانواده رسیدگی کنه، به بچه‌ها برسه و تربیت‌شون کنه، اگه دچار مشکل و بیماری شدن این مادریه که باید بهشون برسه. در صورتی که اگه یه مادر دچار مشکل و بیماری بشه یا باید ضعف، بیماری و خستگی رو بروز نده، یا بازهم از توقع دارن که بیاد و بهش برسه و مواظبش باشه. اگه هم مادر نداشته مثل من خودش باید از پس کاراش بر بیاد و کسی بهش توجه نمی‌کنه. به‌خاطر همین من همیشه می‌گم آدمی که مادر نداره انگار هیچ کسی رو نداره»

منظور از موقعیت اجتماعی اعطای مقامی که در سلسله مراتب کیفی کل جامعه‌ای فرد به استناد مجموع ارزیابی‌ها از هر یک از پایگاه‌هایی که احراز کرده و پاداش‌هایی که عایدش گردیده، می‌باشد (کوزر^۱، ۲۰۰۳). آنچه برای نقش مادری مطابق تعریف ارائه شده وجود دارد این است که علی‌رغم این که مادر در انجام مسئولیت خود بیشترین تلاش را دارد، اما در ارزیابی‌هایی که در اجتماع و فرهنگ نسبت به او ارائه می‌شود، نه تنها پاداش زیادی به او تعلق نمی‌گیرد، بلکه همواره انتظارات و توقعات نسبت به نقشی که دارد اعمال می‌شود که این خود موجب موقعیت اجتماعی متزلزل مادر در جامعه می‌گردد.

فراهم‌سازی بسترهای حمایتی عاطفی

کلیه مواردی که تا بدین جا توضیح داده شد بیشتر در رابطه با چالش‌هایی بود که از سوی جامعه و فرهنگ به مادران عارض شده و زمینه را برای دغدغه‌مندی و فشار روانی - جسمانی آنها فراهم آورده است. در واقع وجود برخی قواعد اجتماعی و باورها و رسوم فرهنگی در ایجاد محدودیت

^۱. Coser

برای مادران و تزلزل موقعیت اجتماعی آنها نقش داشته است. در کنار چالش‌های مطرح شده توسط مادران، مؤلفه‌هایی نیز بیان گردید که توجه به آنها می‌توانست در کاهش حساسیت مادر و تقلیل فرسایش جسمانی/روانی او تأثیر بسیاری داشته باشد. طبق صحبت‌هایی که مادران در طول مصاحبه داشتند، اصلی‌ترین و مهم‌ترین انتظار آنها در تعاملات اجتماعی و فرهنگی خود، حمایت و درک عاطفی دیگران نسبت به فرارگیری او در یک موقعیت جدید به نام مادری است. مریم در این باره می‌گوید:

«بیشتر به این احتیاج دارم که بقیه درک‌شون کنند و بهشون اهمیت بدن. چون خودشون

رو ضعیف می‌بینن و همراهی دیگران باهاشون مؤثره»

حمایت عاطفی به معنای احساس ذهنی تعلق داشتن، پذیرفته شدن، ارزشمند واقع شدن و مورد عشق و محبت قرار گرفتن به کار می‌رود. در واقع حمایت عاطفی این امکان را فراهم می‌کند که شخص احساس ارزشمندی کند (موسوی و قلی‌نسب، ۱۳۹۸: ۵۵؛ تیلور^۱، ۲۰۱۱: ۱۸۹ و سارافینو و اسمیت^۲، ۲۰۲۲). چنین احساسی از ارزشمندی، در رابطه با مادر نیز صدق پیدا می‌کند زیرا او به‌واسطه فرزندار شدن، تغییراتی در زندگی فردی و اجتماعی‌اش احساس می‌کند و خود را نسبت به این تغییرات ضعیف و بی‌تجربه می‌بیند. بنابراین حمایت عاطفی اطرافیان و جامعه‌ای که او در آن زندگی می‌کند در افزایش اعتماد مادر به ارزشمند بودن، نقش فراوانی می‌تواند داشته باشد.

ضرورت تساوی و عدالت‌محوری حقوق جنسیتی

علاوه‌بر نیازمندی زن به حمایت اجتماعی و فرهنگی، او در اختصاص عدالت‌محوری در زمینه حقوق و قوانین جنسیتی نیز گرایش زیادی از خود نشان می‌دهد. زینب در این باره معتقد است:

«تو جامعه ما زنان همیشه به‌عنوان قشر اصلی شمرده نمی‌شن و در گوشه قرار می‌گیرن

و باید تابع و تمکین مرد باشن. در حالی که هیچ قانونی وجود نداره که مردها هم باید

از همسر خودشون تبعیت داشته باشن و همه چی باید متقابل باشه»

1. Teylor

2. Sarafino & Smith

به این ترتیب از آنجا که جامعه ما نمونه‌ای از یک جامعه مردسالار را به نمایش می‌گذارد و حضور و فعالیت مردان در بخش‌های مختلف اجتماع بیشتر است، قواعد و قوانین اجتماعی به این قشر نگاه حمایت‌کننده‌تری داشته‌اند. در واقع آن‌ها معتقدند که قشر زنان دارای یک هویت حاشیه‌ای در جامعه بوده و خواهان اصلاح حقوق و قوانین جنسیتی و اتخاذ مساوات و برابری حقوق جنسیتی هستند.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر سعی داشت پویایی‌های قواعد اجتماعی و باورهای فرهنگی در قالب ساختارهای اجتماعی - فرهنگی و نقش آن را در زندگی مادران مورد مطالعه قرار دهد. در واقع به دنبال آن بود که نمودی که این ساختارها بر دغدغه‌مندی مادران دارند را نمایان سازد. به این ترتیب میدان این پژوهش فضای زندگی خانوادگی بود که مادر به عنوان عضوی فعال در آن به نقش‌آفرینی می‌پردازد. روش ما در پژوهش مربوطه، روش انتقادی کارسپیکن بود که محققان با وسواس و مشارکت فعال سعی نمودند وضعیت موجود را تشریح کنند. در مرحله بعد، سؤالات مربوط به مصاحبه‌های پژوهش بر اساس پیشینه پژوهش‌های صورت گرفته و نظریه‌های مرتبط و برداشت‌های حاصل از مشاهده غیرمشارکتی، طرح شد. در این مسیر، مصاحبه عمیق با مادران دارای فرزند زیر دو سال صورت پذیرفت. پس از انجام مصاحبه‌ها، اطلاعات حاصله در قالب مقولاتی تحت عنوان یافته‌های پژوهش جمع‌آوری گردید. پس از تحلیل داده‌ها، محققین به ۲۸ مقوله فرعی و ۱۵ مقوله اصلی رسیدند که عبارتند از: فرسایش جسمانی / روانی مادر، دغدغه‌مندی‌های رشد کودک، تعدد نیاز با افزایش سن فرزند، ضرورت توازن رفتاری و رفاهی والدین با فرزندان، حساسیت مادر به واسطه کنترل‌ناپذیری فرزند، آشفتگی در تدبیر امور منزل، مسئولیت استرس‌زای مادر شاغل، تکلیف‌محوری فرزندپروری بر مادر، قدرت مرزهای جنسیتی در عمل، محدودیت‌های فراغتی/شغلی، مداخلات دیگران قاضی، ترجیح جنسیتی، صرفه‌جویی مالی مادر و موقعیت اجتماعی متزلزل مادر، فراهم‌سازی بسترهای حمایتی عاطفی و ضرورت تساوی و عدالت‌محوری حقوق جنسیتی.

همان‌طور که قبلاً یادآور شدیم توجه به نقش مادری و بررسی ابعاد اجتماعی و فرهنگی آن، یک مسئله جدید به حساب می‌آید که تحقیقات اندکی در این زمینه صورت گرفته است. با این حال بر اساس تحقیقات انجام شده، ساختارهای اجتماعی و فرهنگی تأثیر زیادی بر نقش مادری داشته‌اند. نتایج به دست آمده از پژوهش با بخشی از پژوهش‌های پیشین هماهنگی و مطابقت دارد؛ چنان‌چه متناسب با تحقیقات اسعدی و همکاران (۱۳۸۴)، بورنستاین (۲۰۱۲) و گلن (۲۰۱۵) نقش عوامل اجتماعی و فرهنگی بر شیوه فرزندپروری والدین به چشم می‌آید. علاوه بر این، به سان پژوهش‌های رحمت‌اللهی و همکاران (۱۳۹۴)، احمدی و همکاران (۱۳۹۷) و موسوی و قلی‌نسب (۱۳۹۸) حمایت اجتماعی و عاطفی از مادران در تقویت احساس خودکارآمدی و افزایش عزت‌نفس مادران نقش دارند. یافته‌های پژوهش درباره تأثیر باورهای اجتماعی و عمومی بر موقعیت اجتماعی زنان با مطالعه احمدی و همکاران (۱۳۹۸) همسوئی دارد. مطابق تحقیق تونی (۲۰۱۱) نیز سلامت روانی مادران در فرزندپروری اهمیت دارد و این‌که فرسایش جسمانی/ روانی مادر می‌تواند خطراتی به دنبال داشته باشد. در نهایت برابر مطالعه سونگ و همکاران (۲۰۱۵) وضع قوانین سازنده بر برنامه‌های کاهش استرس برای مادران اثرگذاری مطلوب دارند.

به‌طور کلی نتایج پژوهش نشان داد مادران مشارکت‌کننده در پژوهش، به‌واسطه شرایطی چون فرسایش جسمانی/ روانی به‌وجود آمده با پذیرش مادری، دغدغه‌مندی‌های فرزندپروری، وضعیت خدمات رفاهی خانواده، اختلال در نظم کارهای منزل، مسئولیت سنگین مادر شاغل، تکلیف فرزندپروری بر مادر، قدرت مرزهای جنسیتی، محدودیت‌های فراغتی/ شغلی، مداخلات قضاوت‌کننده دیگران، وجود افکار ترجیح جنسیتی فرزندان در خانواده‌ها، اعتقاد به صرفه‌جویی مالی مادر و موقعیت اجتماعی متزلزل نقش مادری، با چالش‌ها و مشکلاتی منبابت نقش مادرانگی خود مواجه شده که زمینه را برای تزلزل ابعاد روانی شخصیت آنها فراهم آورده است. در واقع طبق نظریه‌های دورکیم و مید، قواعد اجتماعی و باورهای فرهنگی در نوع کنش و رفتار افراد جامعه تأثیر زیادی خواهد داشت. لذا در رابطه با نقش مادران نیز نقش‌آفرینی ساختارها و بسترهای اجتماعی و فرهنگی بی‌تأثیر نبوده و متناسب با مقولاتی که به دست آمد مادران از دغدغه‌مندی‌هایی که به‌واسطه این ساختارها بر نقش آنها عرضه شده است، احساس گله‌مندی

داشتند و آنها را عامل رنجیدگی و فشار روانی خود می‌دانستند و خواهان حمایت‌های عاطفی، عدالت‌محوری جنسیتی و تصویب قوانینی در اهمیت دادن به نقش اجتماعی و فرهنگی‌شان بودند.

همان‌گونه که نتایج پژوهش نشان داد، نقش مادرانگی توأم با چالش‌ها و محدودیت‌هاست و قواعد و مناسبات اجتماعی و فرهنگی در مطالبه وظایف و تعریف انتظارات از این نقش، اثرگذارند. با وجود آن‌که، این قواعد و ساختارها از پیشینه فرهنگی-تاریخی ریشه‌داری برخوردارند، اما تغییرات شتابان اجتماعی در جوامع معاصر مانند جامعه ایران، سطح انتظارات بعضاً متعارض و متناقضی را در ایفای نقش مادری پدید آورده و در نتیجه، فشارهای روانی و اجتماعی بر نقش مادری را مضاعف نموده است. در این شرایط، واکاوی و شناخت این چالش‌ها و دغدغه‌های فردی و اجتماعی مادران برای حفظ و تقویت شأن و منزلت احترام‌انگیز مادر در تحقیقات آینده ضرورت دارد. همچنین، بر پایه نتایج تحقیق ضرورت دارد سیاست‌های اجتماعی به‌منظور تسهیل و بهبود بسترهای حمایتی و عاطفی از مادران طراحی و تدوین شود. علاوه بر این، بسترهای اجتماعی و فرهنگی موجود جامعه، به‌نحو مؤثرتری در جهت ابقاء و ارتقاء منزلت مادر، به‌عنوان یک نقش پرافتخار در فرهنگ ایرانی- اسلامی به خدمت گرفته شوند.

قدردانی:

نویسندگان مقاله از همکاری صبورانه تمامی مشارکت‌کنندگان در پژوهش حاضر و همچنین از پیشنهادات اصلاحی داوران پایان‌نامه و داوران ناشناس مقاله حاضر، صمیمانه سپاسگزاری می‌نمایند.

منابع

- ابوالقود، لیلا. (۱۳۹۳). آیا زنان مسلمان نیاز به رهایی بخشی دارند؟ ترجمه مهسا شیخان. سایت انسان‌شناسی و فرهنگ، <https://anthropologyandculture.com>
- احمدی، زهرا، اشرفی، فاطمه، سیدفاطمی، نعیمه و حقانی، حمید. (۱۳۹۷). بررسی ارتباط حمایت اجتماعی با غم مادری و خودکارآمدی مادران نخست‌زای دارای نوزاد نارس بستری در بخش مراقبت‌های ویژه نوزادان. پرستاری کودکان، ۴، ۸۰-۷۴.
- احمدی، یعقوب، فیضی، زربانو و حکیمی‌نیا، بهزاد. (۱۳۹۸). مطالعه جامعه‌شناختی موقعیت اجتماعی زنان مبتنی بر مؤلفه‌های اجتماعی - سیاسی (مورد مطالعه: زنان شهر سنندج). *مطالعات علوم اجتماعی ایران*، ۱۶(۶۱)، ۱۷-۱.
- اسعدی، سیدمحمد، شاه‌منصوری، نازیلا، محمدی، محمدرضا، رضاعی، فرزین و جی سمتانا، جودیت. (۱۳۸۴). رابطه متغیرهای فرهنگی - اجتماعی و نحوه تعامل والدین با نوجوانان در ایران. *تازه‌های علوم شناختی*، ۷(۴)، ۳۵-۲۸.
- اکبرزاده، مرضیه، شریف، فرخنده، زارع، نجف و قدرتی، فاطمه. (۱۳۸۸). بررسی شیوع علائم اضطراب و غم پس از زایمان و عوامل مؤثر بر آن در خانم‌های دارای حاملگی پرخطر. *خانواده‌پژوهی*، ۵(۱۷)، ۷۱-۵۷.
- انتظاری، علی و مرضیه‌افضلی. (۱۳۹۹). مادری: سنخ‌ها، معانی و انگیزه‌ها. *مطالعات جنسیت و خانواده*، ۸(۱)، ۷۰-۴۱.
- براتی، شهناز؛ مرادخانی، مهری؛ و عنایت، حلیمه. (۱۳۹۳). تقسیم‌کار جنسیتی از دیدگاه اسلام. *پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده*، ۲(۲)، ۱۵۴-۱۳۹.
- تقدسی، محسن، فهیمی‌فر، آمنه، حاجی‌رضایی کاشان، فاطمه و سادات، زهره. (۱۴۰۰). نگرانی‌های دوران بارداری در مادران نخست‌زا: یک مطالعه آنالیز محتوای کیفی. *آموزش بهداشت و ارتقای سلامت ایران*، ۹(۴)، ۲۲-۴۰۹.
- خرمی‌راد، اشرف، موسوی لطفی، سیده مریم و شعوری بیدگلی، علیرضا. (۱۳۸۹). شیوع افسردگی پس از زایمان و عوامل همراه با آن در شهرستان قم. *پژوهنده*، ۱۵(۲)، ۶۶-۶۲.

- رحمت‌الهی، نرگس، خدابخشی کولایی، آناهیتا، منصور، لادن و پوراابراهیم، تقی. (۱۳۹۴). بررسی رابطه خشونت جسمی و کلامی - عاطفی تجربه‌شده و حمایت اجتماعی ادراک شده با افسردگی پس از زایمان در زنان. سلامت/اجتماعی، ۲(۲)، ۱۴۸-۱۳۹.
- سراج‌زاده، سیدحسین و جواهری، فاطمه. (۱۳۸۵). برابری گرای جنسیتی در میان دانشجویان و متغیرهای زمینه‌ای و نگرشی مرتبط با آن. مجله جامعه‌شناسی ایران، ۲(۲)، ۴۰-۳.
- سراقی، همایون، منیرپور، نادر، احمدی، محمدرضا و حسن‌آبادی، حمیدرضا. (۱۳۹۴). مادر از نگاه اسلام و روان‌شناسی و تعیین مؤلفه‌های نقش مادری بر اساس متون دینی. پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده، ۲(۴)، ۳۴-۱۳.
- صادقی، رسول و زهرا شهابی. (۱۳۹۸). تعارض کار و مادری: تجربه گذار به مادری زنان شاغل در شهر تهران. جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۰(۱)، ۹۱-۱۰۴.
- عاشوری، نازیری، کردی، معصومه، شاکری، محمدتقی و تارا، فاطمه. (۱۳۹۷). خونریزی بعد از زایمان واژینال: بروز، علل و عوامل خطر. مجله زنان، مامائی و نازایی ایران، ۲۱(۱۲)، ۶۵-۷۶.
- علی‌نقیان، شیوا، رفعت‌جاه، مریم و ودادهیر، ابوعلی. (۱۳۹۹). از مادر که حرف می‌زنیم، از چه کسی حرف می‌زنیم: خودمردم‌نگاری برساخت اجتماعی مادری در شهر تهران. مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان، ۱۸(۳)، ۱۴۴-۱۰۷.
- فروتن، یعقوب، سعیدی مدنی، سیدمحسن، عسکری ندوشن، عباس و اشکاران، ربابه. (۱۳۹۳). الگوها و تعیین‌کننده‌های ترجیح جنسیتی در شهرستان نکا، استان مازندران. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۹(۱۷)، ۱۹۷-۱۷۱.
- فکوهی، ناصر. (۱۳۸۱). تاریخ‌اندیشه و نظریه‌های انسان‌شناسی. تهران، نشر نی، چاپ دوم.
- قمری، محمد. (۱۳۸۸). خانواده و تأثیر آن بر تحولات دوران نوجوانی. علوم رفتاری، ۱(۲)، ۱۴۱-۱۳۳.
- کلباسی، فهیمه، هاشمیان، بهزاد، احمدی سرابی، ایمان و نیک‌بخش، سهیلا. (۱۳۹۸). تحلیل جامعه‌شناختی نگرش والدین نسبت به ترجیح جنسی ترجیح‌مند بر اساس نظریه GT. زنان و خانواده، ۴(۵۰)، ۲۶-۷.

گرگی، عباس و گودرزی، سعید. (۱۳۹۸). درآمدی بر بنیان‌های فلسفی و روش‌شناختی مردم‌نگاری انتقادی؛ با تأکید بر مردم‌نگاری انتقادی کارسپیکن. *جامعه‌شناسی ایران*، دوره ۱۹(۴)، ۱۷۲-۱۳۹.

محسنی، مریم، تقفی، زهرا و اسماعیل‌زاده، شایسته. (۱۳۸۸). تحول نقش مادران: یک استرس مهم دوران پس از زایمان (پژوهش کیفی). *سلامت جامعه*، ۳(۴)، ۵۲-۴۴.
موسوی، سیده‌فاطمه و قلی‌نسب قوجه‌بیگلور، رقیه. (۱۳۹۸). نقش حمایت عاطفی و خود تعیین‌گری در پیش‌بینی تعارضات زناشویی زنان متأهل. *مطالعات زن و خانواده*، ۷(۱)، ۵۱-۷۱.

Abbott, P., Tyler, M. & Wallace, C. (2006). *An Introduction to Sociology: Feminist Perspectives*. Routledge.

Abu-Lughod, L. (1393). Do Muslim women need emancipation? Translated by Mehsa Sheikhan. Anthropology and Culture website, <https://anthropologyandculture.com>. (In Persian)

Ahmadi, Y., Feizi, Z. & Hakiminya, B. (2019). Sociological study of the social status of women based on socio-political components (case study: women in Sanandaj). *Journal of Socio-Cultural Changes*, 16(2), 1-17. (In Persian)

Ahmadi, Z., Ashrafi, F., Seyed Fatemi, N. & Haqani H. (2018). Relationship between social support with self-efficacy and blues maternity among nulliparous mothers with premature infants admitted to the neonatal intensive care unit. *Journal of Pediatric Nursing*, 4(4), 74-80. (In Persian)

Akbarzadeh, M., Sharif, F., Zare, N. & Ghodrati, F. (2009). Prevalence of symptoms post-partum anxiety and baby blues and factors effective upon it in women with high risk pregnancies. *Journal of Family Research*, 5(1), 57-71. (In Persian)

Alinaghian, S., Rafat Jah, M. & Vedadhir, A. (2020). What we talk about when we talk about mothering: Social construction of mothering in Tehran. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 18(3), 107-144. (In Persian)

Ashouri, N., Kordi, M., Shakeri, M. T. & Tara, F. (2019). Vaginal delivery postpartum hemorrhage: Incidence, risk factors, and causes. *The Iranian Journal of Obstetrics, Gynecology and Infertility*, 21(12), 65-76. (In Persian)

- Assadi, M., Shahmansouri, N., Mohammadi, M. R., Rezaie, F. & Smetana, J. (2006). The correlation between socio-cultural context and adolescent-parent relationship in Iran. *Advances in Cognitive Sciences*, 7(4), 28-35. (In Persian)
- Barati, S., Moradkhani, M. & Enayat, H. (2014). Gender division of labor in Islam. *The Islamic Journal of Women and the Family*, 2(1), 139-154. (In Persian)
- Bornstein, M. H. (2012). Cultural approaches to parenting. *Parenting: Science and Practice*, 12(2-3), 212-221.
- Carspecken, F. P. (2013). *Critical Ethnography in Educational Research: A Theoretical and Practical Guide*. Routledge.
- Cook, K. E. (2005). Using critical ethnography to explore issues in health promotion. *Qualitative Health Research*, 15(1), 129-138.
- Coser, L. A. (2012). *Masters of Sociological Thought*. Rawat Publications.
- Crago, M. B., Annahatak, B. & Ningiuruvik, L. (1993). Changing patterns of language socialization in inuit homes. *Anthropology & Education Quarterly*, 24(3), 205-223.
- Duranti, A. (2003). Language as culture in U.S. anthropology: Three paradigms. *Current Anthropology*, 44(3), 323-347.
- Entezari, A. & Afzali, M. (2020). Motherhood: Types, meanings and motivations. *Gender and Family Studies*, 8(1), 41-70. (In Persian)
- Fakouhi, N. (2002). *History of Thought and Theories of Anthropology*. Tehran, Nashr-e Ney. (In Persian)
- Foley, D. E. (2002). Critical ethnography: The reflexive turn. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 15(4), 469-490.
- Foroutan, Y., Saeidi Madani, M., Askari-Nodoushan, A. & Ashkaran, R. (2014). Gender preferences in Neka, Mazandaran province: Patterns and determinants. *Journal of Population Association of Iran*, 9(17), 171-197. (In Persian)
- Ghamari, M. (2010). The family effects on changes during adolescence. *Journal of Behavioral Sciences*, 1(2), 133-141. (In Persian)
- Giddens, A. (2009). *Sociology* (6th ed.). Cambridge: Polity Press.

- Ginsburg, F. D., Rapp, R. (Ed.). (1995). *Conceiving the New World Order: The Global Politics of Reproduction*. Berkeley: University of California Press.
- Glenn, A. D. (2015). Using online health communication to manage chronic sorrow: Mothers of children with rare diseases speak. *Journal of Pediatric Nursing*, 30(1), 17-24.
- Gorgi, A. & Goodarzi, S. (2018). An introduction to philosophical and methodological foundations of critical ethnography; emphasizing carspecken critical ethnography. *Iranian Journal of Sociology*, 19(4), 139-158. (In Persian)
- Guardado, M. (2018). *Discourse, Ideology and Heritage Language Socialization*. De Gruyter Mouton.
- Hrdy, S. B. (2000). *Mother Nature: Maternal Instincts and How They Shape the Human Species*. New York: Ballantine Books.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press.
- Kalbasiifahani, F., Hashemian, B., Ahmadi Sarayi, I. & Nikbakhsh, S. (2020). A sociological analysis of parental attitude towards preferential gender preference based on G.T. *The Women and Families Cultural-Educational Journal*, 14(50), 7-26. (In Persian)
- Khorramirad, A., Lotfi, M. M. & Bidgoli, A. S. (2010). Prevalence of postpartum depression and related factors in Qom. *Pajoohandeh Journal*, 15(2), 62-66. (In Persian)
- Kitzinger, S. (1978). *Women as Mothers*. Glasgow, UK: Fontana.
- Lesthaeghe, R. (2010). The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. *Population and Development Review*, 36(2), 211-251.
- Lesthaeghe, R. (2020). The second demographic transition, 1986–2020: sub-replacement fertility and rising cohabitation—a global update. *Genus*, 76(1), 10.
- Liu, Y., Heron, J., Hickman, M., Zammit, S. & Wolke, D. (2022). Prenatal stress and offspring depression in adulthood: The mediating role of childhood trauma. *Journal of Affective Disorders*, 297, 45-52.
- Mohseni, M., Saghafi, Z. & Esmaeilzadeh, S. (2017). Mothers role transition: An important stress during postpartum period (a qualitative study). *Community Health Journal*, 3(4), 44-52. (In Persian)

- Mousavi, S. F. & Gholinasab Ghoje Beigloo, R. (2019). The role of emotional support and self-determination in prediction of marital conflicts among married women. *Journal of Woman and Family Studies*, 7(1), 51-71. (In Persian)
- Osnes, R. S., Eberhard-Gran, M., Follestad, T., Kallestad, H., Morken, G. & Roaldset, J. O. (2020). Mid-Pregnancy insomnia is associated with concurrent and postpartum maternal anxiety and obsessive-compulsive symptoms: A prospective cohort study. *Journal of Affective Disorders*, 266, 319-326.
- Rahmatollahi, N., Khodabakhshi-Koolae, A., Mansoor, L. & Pour-Ebrahim, T. (2015). The relationship between experiencing physical and emotional-verbal violence and perceived social support with postpartum depression among women. *Community Health Journal*, 2(2), 139-148. (In Persian)
- Rai, S., Pathak, A. & Sharma, I. (2015). Postpartum psychiatric disorders: Early diagnosis and management. *Indian Journal of Psychiatry*, 57(2), S216.
- Ruddick, S. (1995). *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace*. Beacon Press.
- Sadeghi, R., & Shahabi, Z. (2019). The paradox of work and mothering: The experience of transition to motherhood of employed women. *Journal of Applied Sociology*, 30(1), 91-104. (In Persian)
- Sarafino, E. P. & Smith, T. W. (2014). *Health Psychology: Biopsychosocial Interactions*. John Wiley & Sons.
- Serajzadeh, S. & Javaheri, F. (2006). Gender egalitarian attitude among university students and its related contextual and attitudinal variables. *Iranian Journal of Sociology*, 7(2), 3-40. (In Persian)
- Song, J. E., Kim, T. & Ahn, J. A. (2015). A systematic review of psychosocial interventions for women with postpartum stress. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, 44(2), 183-192.
- Soraghi, H., Monirpoor, N., Ahmadi, M. R. & Hasanabadi, H. R. (2015). The mother from view of Islam and psychology and determining the components of mother's role based on religious texts. *The Islamic Journal of Women and Family*, 3(1), 13-43. (In Persian)
- Stewart, L. & Usher, K. (2007). Carspecken's critical approach as a way to explore nursing leadership issues. *Qualitative Health Research*, 17(7), 994-999.

- Taghadosi, M., Fahimifar, A. & Sadat, Z. (2021). Pregnancy worries in nulliparous women: A qualitative content analysis study. *Iranian Journal of Health Education and Health Promotion*, 9(4), 409-422. (In Persian)
- Taylor, S. E. (2011). Social Support: A Review. In H. S. Friedman (Ed.), *The Oxford Handbook of Health Psychology* (pp. 189–214). Oxford.
- Van De Kaa, D. J. (1987). Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*, 42(1), 1-59.
- Walks, M. (2010). An Anthropology of Mothering. In A. O'Reilly (Ed.), *Encyclopedia of Motherhood*. Sage Publication Inc.
- Walks, M. & McPherson, N. (Eds.). (2011). *An Anthropology of Mothering*. Demeter Press.

© 2023 Alzahra University, Tehran, Iran. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International (CC BYNC 4.0 license) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

نویسندگان

faezehjafari1997@gmail.com

فائزه جعفری سیریزی

دانشجوی کارشناسی ارشد مردم‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه یزد است. پایان‌نامه کارشناسی ارشد ایشان در رشته مردم‌شناسی با عنوان "رنج‌های مادری: یک مردم‌نگاری انتقادی" به انجام رسیده و از تحلیل‌ها و نتایج آن مقالاتی در دست انتشار است.

aaskarin@yazd.ac.ir

عباس عسکری‌ندوشن
دانشیار جمعیت‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه یزد است. علائق پژوهشی ایشان بر نگرش‌ها و رفتارهای مرتبط با ازدواج و روابط بین‌نسلی و بین‌جنسیتی خانواده بوده است. همچنین بخشی از پژوهش‌های ایشان بر ابعاد مختلف جمعیت‌شناسی ایران متمرکز بوده است.

aliruhani@yazd.ac.ir

علی روحانی

دانشیار جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه یزد است که پژوهش کیفی در فرهنگ ایرانی از جمله علائق پژوهشی ایشان است و مطالعات گسترده‌ای در این زمینه به انجام رسانده‌اند.